

GELİŞİM ERZURUM

Yıl 4 | Sayı 25 | Kasım 2022 | 20 TL | ISSN 2757-5020

İtteriş Bülent Aydın

**Okuyacaksın, düşüneceksin, üreteceksin.
Başka da çıkış yolun yok bu dünyada.**

içindekiler

02 Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Yapılarının Kimliği'ni Gizleme Travması ve Politikası
Neval KONUK HALAÇOĞLU

08 Cism'in İçre Cana Bak:
Erzurumlu Noksani Baba
Akın GÜLYURT

12 Cumhuriyetin Aile Albümleri
Selin OK

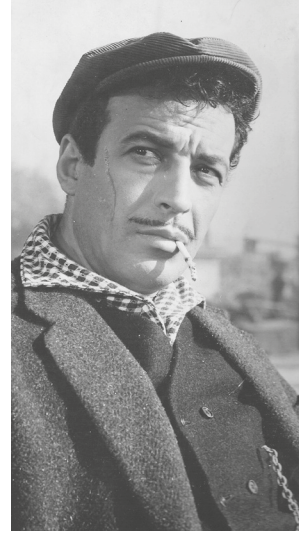
16 Göç Zamanına Hazırlanmak:
Bahaeddin Özkışi'nin Öykülerinde
Dini/Metafizik Görünüm
Ahmet KOÇAK

22 Osmanlı'nın Bankerleri
İlayda NURDOĞAN

26 İslam Şehirlerine Ağıt Makamında
Muaz ERGÜ

28 Dünya Da Sinema
Türkiye'de Sinema
Erzurum'da Sinema
Nil GÜRPINAR

32 Erzurum Askeri Genel Valisi
Sergey Mihailoviç Duhovskiy'nin Anıları - 2/3
Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY

GELİŞİM ERZURUM

Palandöken Gelişim
Derneği'nin yayın organıdır.

ISSN: 2757-5020

YIL 4 | SAYI 25
Kasım 2022 | 20 TL

İmtiyaz Sahibi

Lokman LOKMACI

Yazı İşleri Sorumlusu

Numan ÜN

Sayfa Tasarımı

/Alfabê

İletişim

Solakzade Mahallesi
2. Marketler 13. Çarşı Sokak
Palandöken/Erzurum
0 (530) 544 76 72

gelisimerzurumdergisi

Baskı & Cilt

BERİKAN OFSET MATBAA
Gerson Sanayi Sitesi
Yenimahalle/Ankara

Matbaa Sertifika
Numarası

47109

© Her hakkı saklıdır.

Bu dergide yer alan yazı, makale, şiir ve fotoğraflar elektronik ortamlar da dahil olmak üzere yazılı izin olmaksızın kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yayımlanan eserlerin tüm mesuliyeti yazarlarına aittir.

YUNANİSTAN'DAKİ OSMANLI MİMARİ YAPILARININ KİMLİĞİ'Nİ GİZLEME TRAVMASI VE POLİTİKASI

Neval KONUK HALAÇOĞLU*

➤ Giriş:

Osmanlı hâkimiyeti sonrası Yunanistan şehirlerindeki kentleşme sürecinin, sosyolojik değişimlere yol açtığı görülmektedir. Türkler tarafından terk edilen tarihî kent merkezlerindeki mimarî eserler, yeni kullanıcılarla birlikte yeni kimlik ve aidiyetler oluşturmaya başlar. Bu yazı kapsamında Yunanistan'ın tarihî kent merkezlerindeki kullanıcı değişimleri sonucu Osmanlı mimari eserlerinin kent hafızasından silinme ve gizlenmesinin toplumsal boyutlarına etkisi, örnekler verilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. İzlenen bu politika sonrası; mimari eserlerdeki değişimin yapısal ve süreçsel incelemesi ele alınacaktır.

Tarihî yapıların eski ve yeni kullanıcılarının, eski ve yeni kimlik ile aidiyetlerinin koruma süreçlerinde gerçeğe uygun bir şekilde değerlendirilmesi son derece önemlidir.

Eserlerin kimlik ve aidiyetinin; mekân, kent ve koruma ile ilişkisi Yunanistan'ın şehir merkezlerindeki durumu, alanda uzun süredir yapılan inceleme çalışmaları sonucu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı kentlerde yapılan alan ve arazi çalışmaları sonucunda Yunanistan'da tarihî kent merkezlerinde farklı toplumsal değişim süreçlerinin yaşandığını ifade etmek mümkündür. Tarihi kent merkezlerinde yer alan Osmanlı mimarî eserleri ya başka ülkelere ait olduğu iddia edilerek kimlikleri gizlenmekte, ya da yapan mimarına atıfta bulunularak sanki onun tarafından yaptırıldığı bilgisi verilerek kasıtlı olarak yanlış bir bilgilendirmeye neden olunmaktadır.

➤ Yer, Kültürel Kimlik ve Bellek

Yer, insanların kendi istek ve iradeleri dışında bağlı oldukları düşünülen bir coğrafyayı ve bu coğrafyanın sınırları içerisindeki statik, değişime pek de açık olmayan yaşam biçimlerini ifade eden bir kavramdır. Her insanın ve insan topluluğunun bir yere 'kök salma' ihtiyacı olduğu savına dayanan bu anlayış en güçlü ifadesini 'ev' kavramında bulur. 'Ev' orijinle ilgilidir; katedilen yol, gidilen yön ya da varılacak yeri değil, gelinen yeri, coğrafi kökeni ifade eder. Edward Relph'in deyimiyle, sonsuz mekân içerisinde yola çıktığımız bu nokta varlığımızın ve hayatımızın değişmez merkezidir. Bu merkez kendi dışındaki yerleri önemsiz kıldığı gibi, yaşamı da tanımlı sınırlara, bir "içerisi ve dışarı" ayırımına bağlar. Gerçek bir yer ve yere aidiyet duygusu da hep bu sınırlara göre tanımlanır. Yer anlayışı kimliği anlama biçimlerimizde de baskın olarak ortaya çıkar. Bu anlayışa göre yer ile kimlik arasında izomorfik bir ilişki vardır. Coğrafi köken olarak tahayyül edilen yer, kimliğin de doğrudan belirleyicisidir.

'Kültür' için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Kültür de, sınırları belli bir coğrafyaya ait olan, tıpkı flora ve fauna gibi o coğrafyanın 'kendine has' özelliklerinden ortaya çıkan, yere doğrudan bağlı bir olgu olarak görülür. Bu aynı zamanda yerin sınırlarını kültürün ve kimliğin de sınırları olarak tahayyül etmek, dolayısıyla bir yerin sınırları içerisinde ancak tek bir kültürün, tek bir kimliğin yaşayabileceğine inanmak ve bunun da ötesinde hareketin, yani yerden ayrılmanın kültürel kimliğin kaybıyla sonuçlanacağını düşünmek demektir.

Bellek, bugün bildiğimiz hâliyle, zihinsel temsillerden oluşur ve bu temsiller her hatırlama sürecinde yeniden inşa edilirler. Her hatırlama eyleminde önceki temsil yeni bilgi ile bütünleşir ve böylece yeni bir bellek ortaya çıkar. Bellek sadece zihinde değil, yerde de ikâme eder. Yer belleğe köklenmesi için zemin sağlar, fakat aynı zamanda kendi kimliği bu köklerle kabul görür ve hatta bazı durumlarda

inşa olur. Bu ilişki yerin kimliğini belleğin sonsuz temsilleri ile iç içe geçirir. Bu kavramsal çerçeve içerisinde Selânik Beşinar Bahçesi ya da Selânik Beyaz Kule Bahçesi, kentlilerin tekrar eden kolektif hatırlama döngüleri ile ilişkili olarak ürettikleri kimlikler ile sonradan da yeni anlamlar kazanır. Bu süreçte, Osmanlı döneminde, her zaman devletin politik erkinin kamusal mekânı olarak tezahür eden hükü-

met konakları ise, Osmanlı sonrasında yeni kent kimliğini temsil eden bir unsur olmuştur. Nitekim Selânik Vilâyeti Hükümet Konağı'nın Makedonya ve Trakya Bakanlığı, Midilli Hükümet Konağı'nın Ege ve Adalar Politikası Bakanlığı, Serez Hükümet Konağı'nın Serres Valilik Binası, Florina Hükümet Konağı'nın ve Karaferye (Veria) Hükümet Konağı ile Dedeagaç (Alexandroupoli) Hükümet Konağı'nın Adliye Binası olarak kullanılması bu duruma ilişkin örneklerdendir. Rodos Hükümet Konağı ise, 1912 sonrası İtalyan işgali döneminde geçirdiği mimari üslup özelliklerinde değişiklikler yapılarak, bugün Rodos Postanesi olarak hizmet vermektedir.

Yunanistan'da inşa edilen Osmanlı mimarî eserleri, Osmanlı topluluğunun karakterine, kültürüne ve alışkanlıklarına göre şekillenmişlerdir. Çünkü, Osmanlı kentleri coğrafi olarak fiziksel bir toprak parçasından çok, sosyal etkileşimlerin yaşandığı çok kültürlü canlı mekânlardır. İnsanlı-

ğın en önemli eserlerinden biri olarak kent, zamanla içinde yaşayan insana benzer, insanı yansıtır ve insanlığın bir parçası olur. Osmanlı döneminde kentlerin fiziksel bir nesneden ziyade en önemli niteliklerinin başında, kentin temsil ettiği topluluğun kültürü, geçmişi ve bugünü gelmektedir.

Bu özellikler, Selanik, Yanya, İskeçe, Kavala gibi kentlere anlamsal katmanını kazandırır ve genellikle kentin Osmanlı kimliği olarak adlandırılır. Bu özellikler kentin kimliği, kentin karakteri, kentin imajı ya da farklı bir kavramla tanımlansalar da vurgulanmak istenen nokta aynıdır; Yunanistan'daki Osmanlı dönemi kentleri diğer Rumeli şehirlerinde (Prizren, Üsküp, Saraybosna, Berat, Filibe, v.d.) olduğu gibi tıpkı canlı varlıklar gibi aynı karaktere sahiptirler. Bu karakter, içinde yaşayan topluluğun özellikleri ile pekişince kentin kimliği ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan kentlerde, Osmanlı dönemi şehir kimliğini; onunla özdeşleşmiş kültürel etkinliklerden,

hafıza mekânlarından (Selânik Kapanı), simge yapılardan (Selânik Beyaz Kule, İskeçe Saat Kulesi, Rodos Süleymaniye Cami ve Murad Reis Külliyesi, Yanya Saat Kulesi, Kavala İmaret), Türk Çarşılarından/Eski Çarşılarından ve geleneklerden okuyabiliriz.

Yunanistan'daki Osmanlı dönemi kentlerini özel kılan ve kent yapan belki de en önemli özellik, Türk/Yunan/Yahudi toplumlar ve kültürel değerler arasındaki etkileşimlerin zaman içerisinde oluşturdıkları birikim ile üretilen hafızadır. Geçmiş yansıtan, ondan beslenen ve geçmiş ile var olan Yunanistan'daki Osmanlı kentlerinin Müslüman/Türk kültürel değerleri ve kimlikleri günümüzde hiç var olmamış ve adeta hiç yaşanmamış bir sosyal olgu gibi yeni hafızalara kaydolunmaktadır. Osmanlı mimari eserleri için "Post Bizans/Bizans Sonrası" tanımlanmasıyla, kentler, tamamen Osmanlıya özgü kamusal alanlar ile çarşılarını göz ardı etmek suretiyle, kimliksiz bir duruma sokulmaktadır. Yuna-

nistan'daki Osmanlı dönemi kentlerinin bu ilişkiler ağını geçmişten geleceğe nasıl taşıdığını, toplulukların bunu nasıl hatırladıklarını, bu hatırlama sürecinde kentin nasıl bir rol aldığı sorgulanmamaktır.

Hafıza ya da Bellek, genellikle geçmişle ilintili anıların hatırlanması noktasında devreye giren mekanizmalar olarak bilinirler. Hafıza geçmişte yaşananların ve edinilen bilgilerin işlenerek depolandığı yerdir. Ancak bu süreçte önemli olan, bu bilgilerin geçmişle ve bağlamıyla ilişkisini göz önünde bulundurarak depolanmasıdır. Peki, Yunanistan şehirlerindeki Osmanlı mimari eserleri kent hafızasında doğru bir şekilde mi depolanmışlardır?

➤ Hafıza Mekânları Osmanlı Mimari Eserleri

Hatırlama süreci hemen hemen her zaman tetikleyici bir unsura ihtiyaç duyar. Bu tetikleyiciler genellikle hatırlamak istediğimiz bilgilere referans olarak belirlediğimiz ya da eşleştirdiğimiz nesnelere, kokular, sesler vb. olabilir. İnsanlar ve dolayısıyla toplumlar bu referanslar üzerinden bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde anılarını tazeler, geçmiş hatırlar ve hafızasını günceller. Bunun en basit örneği mezarlıklardır. Mezarlıklar, dünyada artık var olmayan birilerinin o coğrafyada yaşadıklarının delili ve hatırlanma noktası olarak o toplumu mekânsal anlamda temsil eder. Yunanistan'da yer alan Osmanlı mezarlıkları da Yunanlıların hafızasında Türk hâkimiyetini hatırlattığından ilk yok edilmesi gereken

yerler olarak görülmüştür. Selânik Yedikule'deki ve bugün Selânik Fuar Alanı'ndaki büyük mezarlık örneğinde olduğu gibi, kentin Yunan hâkimiyetine geçişi sonrasında (1912) ilk yok edilen yerlerdendir. Diğer tüm kentlerdeki Osmanlı mezarlıkları da aynı sonu yaşamıştır. Bugün Batı Trakya ile Rodos ve İstanköy haricinde ayakta kalan bir Osmanlı Mezarlığı bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde camilerdeki minareler ile kitabeler de hafızanın canlı tutulmaması adına yok edilmişlerdir. Aynı akıbeti türbeler de yaşamış; Kılış (Kilkis) Bayezid Baba Türbesi ile Kozana Memi Baba Bektaşî Tekkesi kiliseye ve Karaferye Namazgahı Azizi Paul Altar'ına dönüştürülmüş; Selânik Musa Baba Türbesi Selânik Futbol Takımı'nın ofisi olarak kullanılmış, Yenice Vardar Gazi Evrenos Bey Türbesi Resim Galerisi olmuştur. Mübadele sonrasında "Bektaşî Manastırı" olarak kaydedildiğinden dolayı Yenişehir (Larissa) Durbalu Sultan Bektaşî Tekkesi ise, günümüze gelinceye kadar korunabilmiştir.

Hayatın içinde yer alan hem fiziksel hem anlamsal öğeler hafıza mekânı olarak tanımlanabilir. Çünkü, hafıza bazı nesnelere ve geleneklere işlenmiş vaziyettedir; onlarla özdeşleşmiştir. Hafıza mekânları, hafızanın biriktirildiği ve geleceğe aktarılmasını sağlayan 'şeyler'dir. Her Selânikli'nin yanından her gün geçtiği devasa anıt Selânik Beyaz Kule örneğinde olduğu gibi, kitabesi çıkartılarak ve etrafındaki dış surları yıkılarak hafızalardan, Osmanlı kimliği silinmeye çalışılmıştır. Buna rağmen halen

şehrin en önemli simgesi durumundadır. Ancak, Osmanlı mimarî eseri değil de, Venediklerden kaldığı ifade edilmektedir.

Belleğin mekâna ihtiyacı vardır. Bu mekânlar kimliklerin simgesi ve hatıraların temsilcileri olarak işlev görmektedir. Osmanlı döneminin kolektif hafızası olduğu düşünülen, hatırlama mekânları türbeler, tekkeler hızlıca bu nedenle ortadan kaldırılmış, saat kuleleri, Rodos Fethi Paşa Saat Kulesi örneğinde olduğu üzere "Bizans Kulesi gibi adlarla anılmaya başlanmıştır. Mekânın kolektif hatırlama gücüne yine Rodos Murad Reis Türbesi ve haziresindeki türbeler ile Rodos Mercan Baba Türbesi örnek olarak verilebilir. Tüm bu yapılar, kolektif Osmanlı dönemi hâkimiyeti günlerini yansıtan hafızanın önemli bir parçası olarak görüldüğünden koruma altına alınmadığı gibi, son derece bakımsız bir hâle düşmüşlerdir.

Hafıza mekânlarının en önemli temsilcilerinden birisi

de çeşmelerdir. Kentlerle özdeşleşmiş, buldukları çevreleri şekillendirmiş, onların simgesi hâline gelmişlerdir. Selânik Hamidiye Çeşmesi temsil ettiği değerlerle çevresini şekillendirmesine izin verilmeyip, Venizelos Çeşmesi adıyla adlandırılır ve üzerindeki tüm ay-yıldız süslemeleri kazınmıştır. Yine Yanya'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde Güzel Çeşme, daha sonra Kanlı Çeşme adını alır. Rodos'ta kale içinde yer alan onlarca Osmanlı dönemi çeşmenin bakımsızlığı ve bilgilendirici levhasının bulunmaması da hafıza ve anıtlar arasında kamusal hafızanın vücut bulmuş hâli olarak tanımlanabilir.

Anıtlar yıkılmadıkça anlamlarını kolay kolay yitirmezler ve sürekli aynı değerleri yansıtmaya devam ederler. Karaferye'de kimlikleri gizlenip günümüzde ev olarak kullanılan camiler bu duruma iyi bir örnektir. Ancak, gerçek kimliğin tespiti son derece zor bu camilerin bugün hala aynı değer gösterdiklerini söylemek mümkün değildir.

Anıtların barındırdığı anlamın değeri ne kadar fazla ise, gelecek nesillere aktarımı o kadar fazla olur. Selânik Atatürk Evi'nde olduğu gibi, mesaj taşınması ve bilgi saklanması gerekir; aksi takdirde işlevlerini yitirirler.

Türk ve Müslüman toplumun kolektif hafızasında yer edinen yapılar; hem hafızanın parçası hem de simgeleyicisi rolünü üstlenirler. Ancak bunu yaparken de, tıpkı kolektif hafıza gibi, onları oluşturan grupların kontrolündedirler ve onlara göre hareket ederler. Geçmişten neyin hatırlanacağı ve nasıl temsil edileceği tamamen toplumların kendi seçimidir. Anıtlar bir yandan bazı şeyleri hatırlamamızı sağlarken, diğerlerini de unutmamızı sağlarlar ve bu bakımdan seçicilik yaparak hafızanın oluşumuna katkı sağlarlar. Böylece, istenen şeyler hatırlanırken, istenmeyen şeyler silikleştirilir ve toplumların bakış açısına göre yeni bir hafıza oluşturulur. Selânik civarından gelen Müslüman ve Türk mübadillerin gemiyle limandan ayrılmalarından itibaren hafızalarında kalan ve en uzun süre görünen yapı Beyaz Kule'dir. Kimi yapıyı öz-

lemle, kimi hasretle kimi de o yaşadığı acıların hatırası olarak hafızasında ölene kadar saklamıştır.

Günümüzde Selânik şehrinin de simgesi olan Osmanlı dönemine ait olan Beyaz Kule, Rodos Türkleri'nin halen dinî bayramlarda ve günlerde buldukları Rodosî Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi, Hıdrellez kutlamalarının yapıldığı Dimetoka Seyyid Ali Sultan Dergâhı ile Seçek Yaylası gibi hafıza mekânları ve anıtlar hem kolektif hafızanın oluşmasında önemli bir mekanizma görevi görür, hem de içinde buldukları şehirlerin kendilerine özgü bir hafıza oluşturmasını sağlarlar. Tıpkı bireylerin kolektif bir şekilde hatırlaması gibi, kentler de içlerinde yer alan anıtlar ve hafıza mekânları üzerinden kimlik kazanır ve kendi hafızalarını oluştururlar.

➤ Osmanlı Mekânlarını Korumanın Türk Kimliği ve Aidiyet ile İlişkisi

Kimlik ve aidiyet kavramları, toplumların fiziksel ifade aracı olarak mimarlık tarihinde ağırlıklı yer kaplamaktadırlar. Aidiyeti, “insanın kendisini

belli bir kültüre ve coğrafyaya ait hissetmesinin insan varlığı üzerindeki yapıcı etkisi” olarak tanımlayan Şengül Öymen Gür ise, kimliğin bir temsil olduğunu, “mimarının kimlik kaygısını ciddi biçimde üstlenmesinin toplumun değerlerini anlamak- yükseltmek, ulusal ve genel mimarlık tarihinin öğretilerinden ustaca yararlanmak, coğrafya ve kent verilerini tasarım olanakları olarak değerlendirmekten geçtiğini belirtir.

Bu parametreler göz önüne alındığında, bugün sınırları içerisindeki farklı şehirlerde Osmanlı mimarî eserlerinin niteliğini/değerlerini kasten ve hızla ortadan kaldıran Yunanistan'ın, bunu şüphesiz, 19. yüzyıl ortalarından itibaren kendi kimlik arayışı ve bağımsızlığıyla değerlendirmek gerekir. Başta kamu yapıları olmak üzere, mimarî üslup değişikliğine gidilerek, yapıların kimlikleri gizlenmiştir: Selânik Hamidiye Hastanesi Fransız Hastanesi'ne; Selânik İslahhanesi Selânik Sanayi Müzesi'ne; Selânik İdadisi Selânik Aristoteles Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne; Rodos Abidin Paşa Köşkü Rodos Yazarlar ve Şairler Birliği'ne; Yanya Hamidiye Kız Rüştüyesi Yanya Postanesi'ne; Selânik Hamidiye Ziraat Mektebi Amerikan Anadolu Koleji'ne; Serez Hükümet Konağı Serez Valiliği'ne; Tırhala Hükümet Konağı Adliye Binası'na çevrilmek suretiyle bu kimlik gizliliği hisşına uğramıştır.

Mekân ve mekânsal öğeler, üretildikleri coğrafyanın ve üretici toplumun özelliklerini taşırlar. Bir mimarî yapı ve/veya bir kentsel doku o yöre-

deki toplumsal üretim ve birikim süreçleri doğrultusunda biçimlenir. Doğal koşulların değişmesi veya insanın doğal koşulları kontrol edebilmesi, ihtiyaçların değişmesi, bilgi birikiminin artması, teknolojik gelişmeler gibi birçok etmen zaman içinde mekânları da değiştirmektedir. Mekân ise, içinde barındırdığı insanı, düşünsel ve sosyal boyutta yönlendirerek bireyin ve toplumun tasarımına katkıda bulunur.

Bugün Yunanistan'ın farklı bölge ve şehirlerinde kalmış Türk Evleri, mahalleler ve sokaklar Osmanlı kimliğinin sosyo-kültürel halinin en önemli görünür halidir. Mahalle ya da apartman aralarında tek tük kalmış evden başlayarak, dini (cami, türbe) ve sosyal mekânlar (hamam, çeşme, köprü) içten içe Türk kimlikli mekân gözler önüne sermeye devam etmektedir.

➤ Yunanistan'ın Tarihî Kent Merkezlerinde Değişen Kimlik ve Aidiyet

Korumacılığı, içinde yaşanan çevrenin nesnelere üzerinden tarihle olan bir ilişki kurma biçimi olarak tanımlamak gerekebilir. Yapılı çevrenin kimliği ile toplumun sosyal ve kültürel kimliği karşılıklı olarak birbirini etkiler. Bu nedenle, bir kentte tüm yaşamı organize eden fiziksel çevrenin kimliğini oluşturan değerler, büyük önem taşır. 1912 sonrasında Yunanistan'ın kentlerinde Osmanlı mimarî eserleri ile kültürel ve doğal değerlerin kent kimliğini şekillendirdiği bir hakikattir. Kentlerinin geçmişinden gelen bu mesajların geleceğe

aktarılmaması ve hafızalardan silinmesi politikası kararlılıkla izlenir. Kentlerin Osmanlı hâkimiyetine tanıklık etmiş ve bu döneme ait yapılar /yapı grupları, kentlerin yeni sahiplerinin yaşantısına dâhil olarak sözü edilen değerler içerisinde öncelikli konumda yer almaları sağlanmıştır.

➤ Sonuç

Sonuç olarak Yunanistan şehirlerindeki Osmanlı kültürel ve mimarî mirası, geçmişi, Türklüğü, Osmanlı kimliğini ve O'nun hâkimiyetindeki dönemle birlikte, Yunanistan'ın Anadolu'yu terk etmesini ve yenilgisini anımsattığından, bu mirasın ortadan kaldırılması, Yunan kimliğinin oluşması için bir zaruret olarak görülmüştür.

Yunanistan'daki Osmanlı kültürel ve mimarî mirası üzerindeki bu kimlik değişimi, eski kentlerin modernize edilmesi adına gerçekleştirilen tahribatından çok farklı bir nitelik taşır. Zira bilinçsizce ya-

pılan bu modernize etmek adına gerçekleştirilen tahribat, tarihî geçmişi ve onunla bağlantılı kültürel mirası ortadan kaldırma ve geçmişi unutturma adına yok etmedir. Ancak Yunanistan'daki kent kimliği ortadan kaldırmak veya yeni bir kimlik oluşturmak adına yapılan tahribat, kent kimliğini oluşturan kültürel mirasın, ona yeni bir kimlik vermek veya tamamen ortadan kaldırmak suretiyle unutturma adına, bilinçli olarak geçmişle bağlantısını koparmak için yapılan bir işlemdir.

Her ne şekilde olursa olsun bu tahribatlar, belli oranda kent kültürü üzerinde o kentte yaşayanlar üzerinde ciddi bir değişime neden olsa bile, gerçekte bu değişimi gerçekleştirenler için, hep bilinçaltılarında eski kent kültürünün o değerli öğelerini göz ardı edemeyeceklerdir. Kent kültürünü oluşturan bir yapı, bir mezarlık, bir türbe vs. değiştirilen kimliğine rağmen, gerçekteki aidiyeti ile hep hafızalarda eski kimliğiyle yaşayacaktır.

CİSMİN İÇRE CANA BAK: ERZURUMLU NOKSANİ BABA

✉ Akın GÜLYURT

Erzurumlu Noksani Baba, Erzurum'un mümtaz şahsiyetleriyle ilgili olarak hazırlanan kitaplarda adına rastlanmayan ve bölgede pek bilinmeyen, ancak deyişleriyle Anadolu'nun farklı yerlerinde birçok kalbi fethetmiş bir halk ozanı ve ârif bir kişiliktir. Yakın bir dönemde yaşamış olsa da hayatı hakkında çok az bilgi mevcuttur. 18. yüzyıl/19. yüzyıl halk ozanlarından olduğu kaydedilmiştir. Sadettin Nüzhet Ergun ve Vasfi Mahir Kocatürk gibi araştırmacılar birkaç şiirini yayınlamış, 1940'lı yıllarda Şinası Koç'un derlediği deyişler başta olmak üzere farklı cönklerden de yararlanılarak deyişleri Adil Ali Atalay tarafından 1992 yılında kitaplaştırılmıştır. Hayatı hakkında bir-iki sayfalık kısa bilgi ve deyişleri için biz de bu eserden istifade ettik. Bu yazıda, kısa bir girizgâhtan sonra onu, hikmetli deyişleriyle anlamaya çalışacağız.

Asıl adının İbrahim olduğu kaydedilen Noksani Baba, Erzurum'da doğup medrese eğitimi almış ve "İnce Molla" olarak nam salmıştır. Medrese eğitimi almakla birlikte Alevi bir aileden gelmektedir ve babası Elazığ Sün Köyü'ndeki Ağuçan Ocağı'na bağlıdır. Bu sebeple ocak

pirlerinden Sadık Dede, Erzurum'a geldiğinde Noksani'nin babasını da ziyaret eder. Noksani'yi -daha doğrusu o tarihte İnce Molla'yı- görünce, onun zahir ilmine kapıldığını, yani ilmin bilgi boyutunda kalıp, bu bilgiyi yaşamsallaştırmayıp/içselleştirmeyip kibir içinde olduğunu fark eder. Yunus'un meşhur nefesinde "ilim ilim bilmektir/ilim kendin bilmektir/sen kendini bilmezsen/bu nice okumaktır" diyerek ifade ettiği gibi, kişi kendini bilmedikçe ya bilgiç ya da en iyi ihtimalle bilgin olmaktadır. Ancak kendini bilen, bilge olabilmekte ve tasavvufa göre insan-ı kâmil olma yolunda ilerleyebilmektedir. Bilginlikten bilgeliğe ya da âlimlikten ârifliğe/hakimliğe geçiş ise elbette mümkündür. Menkibelere göre mülk ve mevkii terk ettikten sonra, benlikten azade olmak adına zahiri ilmini de terk etmesi için Yunus Emre'ye "ben bilmem" zikri çekmesinin söylenmesi bu geçişi sağlamak içindir. Sadık Dede, kibrini hissettiği İnce Molla'nın sırtına vurur ve dua eder. Düşüp bayılan Molla, yeni birisi olarak uyanır âdeta. İlmini irfan ile cem eder ve "Noksani" mahlasıyla deyişler söyler. Deyişleri dilden dile yayı-

lır. Burada anlatılanlardan murat, gerçeği görmeyi engelleyen bir farkında olamama hâli olan “gaflet”ten uyanmak ya da “yeniden doğuş”tur. Tasavvuf geleneğinde bu doğum kişinin kendinden gerçekleşir. Doğuma vesile olan ya da gerçekleştiren insan-ı kâmil mürşit ise anne konumundadır. Tasavvuf ve ozanlık geleneğinde bu doğumla birlikte kişi, yeni bir ad/mahlas edinir. Genellikle de bu ad, mürşit tarafından verilir. “Noksani” mahlası, kibirli bir bilgin’in dönüşümünü içeren buradaki anlatıyla uyumludur. Böylece noksanlık her an hatırlanacak ve dahi bir ad olarak kalacaktır. Büyük şair Fuzulî’nin mahlası da benzer bir manayı içerir, insanın eksikliğine vurgu yapar. Sadece bu eksikliği idrak edenler kemale meyledebilmektedir. Erzurumlu Noksani ve onunla aynı mahlası taşıyan ozanlar Sivaslı ve Artvinli Noksani’ler için mahlasla ilgili farklı hikâyeler vardır. Bedensel bir eksiklik ya da benzer meseleler neticesinde bu mahlasın verildiği gibi. Oysa Hak aşığı ozanların maneviyat ikliminde böyle beşerî eksiklikler mevzu bahis değildir. Anlaşılacağı üzere “Noksani” mahlasının hikmeti, âşığın önceki ham hâline işaret etmek ve engin gönüllülük ya da melameti bir tavırla kendi kendini her daim uyarmaktır. O yüzden başka bir âşık (Âşık İlhami) “kendi noksanını bilip ârif ol/kimsenin aybını gözetme gönül” diye seslenir. Divan şairi Tâlib ise çok bilinen “kişi noksanını bilmek gibi kemal olmaz” mısraı ile aynı esası dile getirir.

Hatayı kendinde arayan Hatayı de benzer bir saikle “eksiklik kendi özümde” diyerek seslenmiştir yüzyıllar öncesinden.

Âşık Noksani Baba ile ilgili anlatılan bir anı da bizlere ulaşmıştır. Erzurum Taş mağazalarda küçük bir bakkal dükkânı işleten Noksani Baba, zaman zaman ziyarete gelen dostlarıyla muhabbet edermiş. Muhabbet dediysek günümüzde yanlışlıkla kullanıldığı anlamıyla laflamak değildir kastedilen. “Muhabbet”, sevgi kökünden türemiştir ve sevgiyle yürütülen irfan meclislerini de işaret eder. O sevginin mutmainliğiyle İbnü’l Arabî, itikadını “dinü’l hub” (muhabbet dini) olarak nitelendirmiştir. Yunus “sevelim sevillelim/dünya kimseye kalmaz” demiş ve nice âşık, sevginin yolundan hiç ayrılmamıştır. İşte dost sevgisiyle hemhâl olunan muhabbet esnasında, Noksani Baba’nın küçük dükkânına bir çocuk girer, parasını uzatarak şeker ister. Noksani şekeri verir, çocuk da evinin yolunu tutar. Ama çocuğun annesi şekeri görünce bu işte bir yanlışlık olduğunu anlar. Kadın, çocuğuyla beraber tekrar dükkâna varır, aynı miktarda parayı vererek şeker ister. Noksani’nin misafiri gitmiştir. Şekeri tartıp verir kadına. Kadın, “Noksani Baba az önce aynı parayla daha çok şeker vermişsin” deyince Noksani Baba şöyle der: “Ah evladım getir o muhabbeti ki verem o şekeri.” Pir Sultan Abdal da “muhabbet baldan tatlıdır/doyamazsın demedim mi” diyerek böylesi bir muhabbeti tarif eder gibidir.

Muhabbet ehli tüm âşıklarda olduğu gibi Noksani Baba ile ilgili de en önemli kaynak, bizatihi kendi deyişleridir. Deyişleri incelendiğinde onun manen tesirli duru bir dille gönüllere hitap ettiğine şahit olunur. Bütün tasavvuf ehlinin kelimeleri gibi onun deyişleri de; vahdet anlayışı (varlığın birliği), insanın kemâl yolculuğu ve bu minvalde yüklendiği değer üzerine kuruludur. Hak'tan gelip Hakk'a dönüş olarak tarif edebileceğimiz devir anlayışını işlediği devriyeler, Hz. Muhammed, Ehl-i Beyt ve On iki İmamlara olan muhabbetiyle söylediği naat ve düvazdehler oldukça yoğundur. Ayrıca dinin zahiri boyutunda kalan "zahit" figürüne seslenerek irfani tutumu bu yolla da anlatmıştır. Başta Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt olmak üzere, peygamberler, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Şeyh Safi, Veysel Karani, Nesimi, Pir Sultan Abdal, Sarı Saltık, Baba Mansur, Karaca Ahmed, Ebuzer Gıffari, Fuzuli, Niyazi-i Mısri, Eşrefoğlu gibi yaygın ve yerel, yer yer farklı ekolleri temsil ettikleri düşünülen birçok ismi bir arada anarak onlara niyaz etmesi dikkate değerdir. Burada sözü uzatmayarak kâmilin kelamına yönelip, onun bir nefesini aktardıktan sonra, nefes üzerinden lakırdı etmeye devam edelim.

Hakk'ı görmek diler isen suret-i insana bak
Arayup gezme bu halkı cismin içre cana bak

Âşıkın mir'acı derler dostunun didarındır
Bu söze ispat dilersen defter-i Rahman'a bak

Yedi iklim çar köşe bir dilberin vechindedir
Gel oku Ümmü'l Kitab'ı mekteb-i irfana bak

Ta'n idüp yetmiş ikiye dime kim beyhudedir
Sen seni fehm eyle sen küfrdeki imana bak

...

Dil-i Ya'kub'un ağladub zar eyleme Yusuf deyü
Mısır-ı tende Şah oluptur Yusuf-ı Ken'an'a bak

...

Hakk'ı bul öz kalbin içre gel Noksani iş bu dem
Himmetlidir evliyanın ahd ile peymana bak

Hz. Ali'ye atfedilen bir sözde insanın kendini küçük bir cisim sandığı, oysa tüm âlemin insanda dürülü olarak mevcut olduğu belirtilir. Kur'an-ı Kerim ifadesine göre de ahsen-i takvim (en güzel surette) olan ya da daha doğrusu olma potansiyelini taşıyan insan, yine Kur'an ifadesine göre meleklerin secde ettiği varlıktır. Bir kudsi hadise göre Hakk'ın "bilinmeyi sev-

dim" diyerek murat ettiği de insandan başkası değildir. Tasavvufa göre Hakk'ın en aşıkâr tecellisi de insandır. Noksani Baba, ilk beyitte işte bu doğrultuda insanı vurgular. Peki, insan değil mi yaşadığı tabiatı mahveden, tamahkârca yok eden, ezen, sömüren, kirleten, "yeryüzünde kan döken?" Elbette insandır bunları yapan, ancak Dertli Divani'nin dediği gibi "ikrarında sadık olmayan kişi/şeklen insan amma manen hayvandır." İnanca göre bezm-i ezelde/ruhlar meclisinde verdiği sözü/ikrarı unutturmuş insan. Böylesi için "bazı insan hayvan olur/hayvan ârif olmaz imiş" der Hatayi. İyi de insanın aksine, ihtiyacından fazlasını tüketmeyen, ürettiği ya da tükettiğiyle asla tabiata zarar vermeyen ve başkaca meziyetleri olan hayvanın günahı nedir de böyle anılır bu ifadelerde? Elbette burada bahsedilen hayvanlık, bir mertebe olsa gerektir. Yoksa sözgelimi aynı Hatayi bir geyiğe "sana derim sana geyik erenler/kaçma benden kaçma avcı değilim" diye seslenir miydi? Niyazi-i Mısri ise "hayvanı sen geçmedin/insanı arzularsın" diyerek mertebe olarak hayvanlığı vurgulamakta, tekâmülün önemli bir menzili olan insana işaret etmektedir.

İkinci beyitte "dost didarı", âşığın miracı olarak ifade edilmekte, üçüncü beyitte ise yedi iklim dört köşe yani tüm dünya ya da evren "bir dilberin" yüzünde görülmektedir. Bu hâlin, soyut ve somut anlamlarıyla, kitapların annesi olarak nitelenen Ümmü'l Kitab, defter-i Rahman, yani kâinat kitabı ya da kutsal kitaplarda görülebileceğini salık vermektedir. Ayrıca, manevi bir okul/ekolü temsil etmekle birlikte âriflerin gâh saz gâh söz ile muhabbet ettikleri somut ortamı da temsil eden "mekteb-i irfan" da da bu hâl insana bildirilmektedir. Noksani'nin beyanına göre. Peki, bu dost ya da dilber kimdir, âlemi güzelliğinde seyrettiren ya da âşığa miraç olan? Vahdet anlayışına göre, Hak Teâla veya onun tecellisi, canı ve cismiyle bir rehber, sevgili, dost ya da başka bir güzellik olabilir ve âşık nefeslerinde tüm bunlar Bir'in farklı yoğunluklardaki tecellileri olduğundan sıkça iç içe geçer. "Namaz müminin miracıdır" ya da cemlerden sonra "miracın mübarek olsun" sözleri de, âşıkların dost olarak andıkları Hakk'ın huzurunda kendi miraçlarını gerçekleştirdiklerine vurgu yapar.

Dördüncü beyitte yetmiş iki milleti kötülmemeyi/ayıplamamayı nasihat eder Âşık. Ve devam eder, kişi önce kendine bakmalı, kendini anlamalı, zira başkalarında "küfür" olarak gör-

düğünün iç yüzünde “iman” olabilmektedir, der. Yetmiş iki ya da yetmiş üç millet tabiri, hadislerde de geçmekle beraber çokluğu, farklı millet, inanç ve kavimleri imler. Anadolu erenleri her daim yetmiş iki millete bir nazarla bakmayı öğütler. Zira Hak Teâla, inanca göre her birinde tecelli etmiştir. Özünden uzaklaştırılarak çarpıtılanlar bir kenara, her milletin itikat ve geleneklerinde de Hakk’ın nişanelerini görür erenler. Kesrette vahdet, yani çoklukta birlik anlayışı ile hemhâl olanlar tabiatta ve cümle varlıkta Hakk’ı arar, Hakk’la olur. Bu minvalde, Kur’an-ı Kerim’in ifadesiyle söylersek, tanışıp kaynaşmaları için farklı kavimler olarak yaratılan cümle insanlar da bir görülür. Yunus da “biz kimseye kin tutmayız/kamu âlem birdir bize” diyerek bu anlayışı vurgular. Yine bu anlayışla, başkalarına dil uzatmaktansa, insan önce kendi aynasına bakmalı, kendini tartmalıdır. Zira dışarıdan bakınca başkasında “küfür” görülenin içinde “iman” mevcut olabilir. Hatta tam tersi de geçerlidir, iman ehli görünüp hakikati örten nice küffar da var olmuştur.

Bir sonraki beyitte, nice kıssaya, şiire, türküyeye konu olmuş Hz. Yakup ve oğlu Hz. Yusuf’tan dem vurur Âşık. Yakup’un gönlünü Yusuf diyerek ağlatma, der. Yusuf’un kaybolduğu/öldüğü ve kuyuda kaldığı düşünülse de onun Mısır’a şah olduğu hatırlatılır. Böylece hem manevi yolculuğa çıkan taliplere hem de dinleyen her insana, yolculuğun çilelerine karşı sabırlı olmak, zahirde kalmayıp bâtına meyletmek de işaret edilir. Zira Yusuf’un kuyuya atılması felaket gibi görünür ama beşeri ve manevi anlamda şah olması demektir.

Son beyitte ise, Hakk’ı kendi kalbinde bulmayı hem kendine hem de onu dinleyenlere salıklar Noksani Baba. Bu ifade Doğu’dan Batı’ya tüm irfani geleneklerin hatta kendini aramak/kendini bilmek bağlamında felsefenin, elbette tasavvufun, tasavvuf içerisinde vücuda gelen Aleviliğin ve Bektaşiliğin, velhasıl bilgeliğin özeti gibidir. Bir hadise göre yere göğe sığmayan Hak Teâla, mümin kulunun kalbindendir. Vahdet anlayışı doğrultusunda tüm âlem ve Hak, gönüldedir. “Dostun evi gönüllerdendir/Gönüller yapmaya geldim” diyen Yunus bunu vurgular. “Her ne arar isen kendinde ara/Kudüs’te Mekke’de Hac’da değildir” diyen erenler bunu anlatır. İnsanın kendindeki cevheri görebilmesi ise hiç kolay değildir. Zorlu bir yolculuk gerektirir “benlik”ten sıyrılmak, nefsini bilip Hak

ile dolabilmek. Tasavvuf ehline göre bunun için hizmet de gereklidir himmet de. Gerçek bir bilgenin, bir insan-ı kâmilin yol göstermesini vurgular bu yüzden Âşık. Burada “ahd ile peyman” dediği ikrar ise çok önemlidir. İnanca göre ruhlar, yaratılmadan önce Hakk’a ikrar vermişlerdir. Tasavvufta manevi yolculuğa çıkılırken de bir ikrar vardır. Bu yüzden Pir Sultan’ın “yensiz yakasız gömlek” diyerek çetinliğinden bahsettiği dervişlik yolu için Hacı Bektaş Veli’ye atfedilen şu sözler manidardır: “Gelme, gelme! Dönme dönme! Gelenin malı, dönenin canı. Öl ikrar verme, öl ikrarından dönme!”

Tüm bunlar, sıradan bir durumda verilen sözlerin bile tutulmadığı günümüz dünyasında ne kadar geçerlidir, geçerli olabilir veya olmalıdır, tartışılır. Ancak bu bilgeliğin evrensel diyebileceğimiz değerleriyle hemhâl olmanın günümüz insanına ilaç gibi geleceği açıktır. O hâlde, sözü yine kâmile vererek, her bir mısraıyla öğüt veren bir Noksani Baba deyişiyle yazımızı mühürleyelim:

Havalanıp gönül çekme gel ceza
Kılavuzsuz gökte uçar kuş olmaz
Belaya sabır et kazaya rıza
Kişinin başına gelmez iş olmaz

Hâline şükr eyle sen sana bakın
Kendinden yukarı bakmadan sakın
Akıllı ol adın divane takım
Divaneler sırrı hergiz faş olmaz

Kötülük edene sen eylik eyle
Ârif ol herkesin hâlini söyle
Özün hâke indir alçağı boyla
Alçak yerde bahar olur kış olmaz

Konuş akranınla haddini tanı
Sadık kalb oluben gözleğil nânı
Hak yoluna kurban ver şirin canı
Sermaye gerektir eli boş olmaz

...
Her yere uzatma Noksani elin
Kalbinden bilmeze bildirme hâlin
Haramisi çok olursa bir belin
Uğrama ziyandır kârı hoş olmaz

CUMHURİYETİN AİLE ALBÜMLERİ

☒ Selin OK

Bir insanın doğumdan ölüme geçirdiği bütün evreler, yaşam adı verilen kusursuz döngünün hafızasını oluşturur. İnsan, küçücük bir bebekken çevresinde olup bitenin kaydını tutmaya başlar. Tutulan kayıtlar, insanın çevresiyle iletişiminin ilk örneklerini oluştururlar. İletişim içinde olduğumuz ilk sosyal birim ise, çoğunlukla ailemizdir. İşte aile kavramının fotoğrafı olan ilişkisi, tam da bu noktada başlar. Çünkü fotoğrafın da ilk işlevi, icat edildiği günden bu yana yaşamın kusursuz kaydını tutmak ve bir anlamda yaşamın hafızasını inşa sürecine tanıklık etmek olmuştur.

☒ Yaşamın Kaydını Tutan Fotoğraflar

Fotoğraflar, insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı çevreye tanıklık ederler. Fotoğraflar; insan elinin değdiği dünyaya, bazen de insanın meraklı bir arayış içinde keşfetmeye çalıştığı dünyaya tanıklık ederler.

Kısacası fotoğraflar, insanın zaman içerisindeki bitmez tükenmez yolculuğuna yoldaşlık ederler. Artık günümüzde anne rahmine düşen cenin fotoğraflarıyla başlıyor bu serüven ve aile albümlerindeki yerini alırken aslında dünyada koskoca bir insan ailesi olduğumuza sessizce tanıklık ediyorlar. Belki de bu yüzden insana ait en değerli nesnelere onlar.

Ethemagalar Aile Albümü, 1930

☒ Atatürk ve çağdaşlık

Fotoğrafın her toplumda kabulü ve yolculuğu da başlı başına bir tarih olarak ele alınır. Bu tarihin bizim kültürümüzdeki başlangıcı Osmanlı dönemine dek uzanır. Ancak toplumun sıradan yaşantısı içine dâhil olması aynı döneme rastlamaz. Fotoğraf, Osmanlı döneminde sıradan halk tarafından kabul gören ve toplumun Müslüman kesiminin hane içerisinde yer verdiği bir nesne değildi. Daha doğru ifadeyle genel olarak imge kullanımı İslam dinine ait değerlere uygun görülüyordu. Bu bakış açısı Cumhuriyet dönemine dek devam etti. Cumhuriyet'in kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk, dinî dogmaların çağdaş ve aydınlanmacı bir toplumun şekillenmesine engel olduğunu bildiği için özellikle dinî öğretiler yerine bilimi ve sanatı bir yaşam pratiği olarak konumlandırmayı ilke edinmiş bir liderdi.

Gökberk Aile Albümü, 1925

“Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki tekniğin gerektirdiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin, ilerleme yolunda yeri yoktur” diyordu.

Osmanlı toplumu bilindiği üzere geleneksel, ataerkil bir yapıya sahipti. Erkeğin otoritesi bu toplum yapısı içerisinde tartışılmazdı. Bu durum, Atatürk'ün, devrimleriyle değiştirmeyi amaçladığı bir durumdu ve bunu başardı. Bir dizi yasal değişimlerin sonunda, kadınlar erkeklerle eşit haklardan yararlanmaya başladılar. Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte bu yasal değişimler, aile yapısını etkiledi ve bugünkü çekirdek aile yapısı ortaya çıktı.

➤ İletişim Aracı Olarak Fotoğraf

1920'lerde fotoğraf ve diğer teknolojiler, Türk haneleri içerisinde

yaygınlaşmaya başlamıştı. Artık sadece bazı aydın ve azınlık aileler değil, toplumun büyük kesimi fotoğraf çekirmek için stüdyoların yolunu tutuyor, fotoğrafçılar pek çok ailenin hanelerini yani özel mevkilerini ziyaret ediyorlardı. O dönemde çekilen fotoğraflar, Cumhuriyet yıllarındaki yaşantıya ve fotoğrafların yaşantılar üzerindeki tanıklığına işaret eden fotoğraflardı. Giyim stilleri, kadının sosyal

yaşantıdaki yeri, fotoğrafın bir iletişim aracı olarak kabulü ve dışa dönük sosyalleşme, bu fotoğraflarda açıkça okunabilen alt yazılardır.

Ayrıca o dönemlere ait çocuk fotoğraflarında ortaya çıkan başka bir yenilik daha vardı. Fotoğrafın bulunduğu ilk yıllarda çekilen çocuk portrelerinin aksine çocukların fotoğraflarda geleceğin misyon sahibi bireyleri gibi yansıtılma çabalarına daha az rastlanmaktaydı. Aileler çocuklara henüz kaldıramayacakları sorumlulukları yüklemektense, onları iyi yetiştirebilmek, iyi eğitim verebilmek, tüm bunlardan önemlisi bir daha geri kazanılması mümkün olmayan çocuk masumiyetini yaşmalarına izin vermekteydi. Çocukların sevgiye muhtaç varlıklar olduğu ve onların oyunlarının zekâları konusundaki gelişime katkıda bulunacağı, onlara büyük birer insan değil de çocuk gibi davranılması gerektiği, günden güne kabul gören yaklaşımlardı. Çocuklar üzerine olan düşünce yapılarındaki değişimler, fotoğraflara da tüm çıplaklığıyla yansıyor. Cumhuriyet döneminde çekilmiş olan fotoğrafların çoğunda çocuklar büyük insanlar gibi giyinip ağır dekorlar üzerinde sıkıntılı bir surat ifadesi ile poz vermiyorlardı, kendi oyun parkları içerisinde daha özgürdüler artık.

➤ Evlilik Fotoğrafları

Benzer bir demokratikleşme süreci evlilik kurumu için de geçerliydi. Kentlerde, genç çiftler toplumun de-

Yersel Aile Albümü, 1930'lar

Yersel Aile Albümü, 1932

ger yargılarına uygun ölçülerde flört edebiliyordu ya da en azından evlenecekleri, aile kuracakları kişiler hakkında fikirlerine değer veriliyordu. Yeni toplum düzeninde kadınların görüşleri daha fazla önem kazanıyordu. Kadınlar sosyal yaşantı içerisinde kendilerini göstermeye başlamışlardı. 1920'li yıllara kadar evlenen çiftler için fotoğraflarda samimi bir poz vermek neredeyse mümkün değildi. Özellikle kadın son derece ağırbaşlı, ifadesiz ve dümdüz kameraya bakarak poz vermek mecburiyetindeydi. Aşk meşk gibi durumları görsel olarak yansıtmak kurulan aile müessesesine hakaret niteliğindedi. Fakat 1920'lere gelindiğinde aşkın kutsallığı konuşulur, yazılır çizilir olmuş; birbirine sevgi ve saygı besleyen çiftlerin kuracakları yuvanın toplumsal huzur ve mutluluğa önemli ölçüde katkısının olacağı inancı benimsenmeye başlamıştı.

Atatürk Devrimlerinin Fotoğrafa Yansımaları

Mustafa Kemal Atatürk, kendisi ve ailesiyle daima iyi bir model oluşturmuştu. Atatürk, toplumun kültürel yapısını ve genel görünümünü de değiştirmeyi amaçlıyordu. 1934 yılında kıyafet konusunda getirilen yeni yasayla birlikte din adamları dışındaki herkes bu yasaya uygun giyinmek zorundaydı. Özellikle de kadınlar için çizdiği vizyon, fotoğraflarda tüm dünyanın gözü önüne çıkıyordu. Bu dönem itibarıyla çekilen fotoğraflarda, kadınların modern giysileri seçtikleri açıklıkla gözlemleniyordu. Türkiye'nin modernleşme sürecinde yapılacak inkılap ve reformlar bu fotoğraflar aracılığıyla bugün de rahatlıkla izlenebilmektedir. Bu görüntüler karşısında söylenecek yegâne şeyse, düşünce ve eylemi birlikte yürütenin Atatürk'ün gerçek dehası olduğudur. Mustafa Kemal Atatürk, aklın kılavuzluğunda, bilimsel düşünce yöntemleriyle günlük yaşama yön verebilen değerler üretmiş ve toplumun en küçük birimlerine kadar pratik et-

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'ın Ailesiyle, Ankara. (5 Mart 1923)

mişti. O sadece askeri ya da siyasi değil, sivil düzeyde bir devrimi de başarıyla gerçekleştirebilen dünyadaki tek lider olarak tüm dünya ülkelerinden haklı övgüler ve hayranlık kazanmıştı. Bir lider olarak, halkı için hedeflediği şeyleri kendi yaşamı içerisinde sindirmiş, halkı için gelişim ve ilerleme yolunda hem bir rol model olmuş hem de bu hedefleri kolay erişilebilir kılmak adına çalışmıştı. Bu özellikleri sayesinde Atatürk, fotoğrafları aracılığıyla da izleyebileceğimiz gibi üstün karizma sahibi bir Dünya lideri olmuştu.

Karizma, Antik Yunanda "ilahi ilham yeteneği" anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in temel ilkelerini oluşturan ve toplumunun gelişimi adına başardığı her şeyi yine o toplumun başarısı olarak ele alan, geniş bir vizyona sahip, toplumunu harekete geçirebilecek gücü olan karizmatik bir liderdir. Atatürk, her zaman imajı üzerinde çok çalışmıştır ve bunu birçok şeyi başarılabilmenin önemli aşamalarından biri olarak görmüştür. Gelişimin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, gelecek kuşaklarla toplumun gelenekleri arasında bir köprü oluşturacak yapılar inşa etme konusunda eşsiz bir kabiliyete sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşlarını oluşturan tüm hedefleri bilimsel düzeyde araştırdığı ve sentezlediği başka kültürlerin ve değer sistemlerinin ışığında inşa etmeye özen göstermiştir. Bütün bunların yanında üstün empati yeteneği ve dolaysız iletişim becerisiyle topluma aktardığı güven duygusu

Atatürk, Halit Mengi'nin Kızı Müftale Mengi ve Ruhi Soyer'in Düğün Töreninde

toplumun değişime dair motivasyonunu sağlayan en değerli niteliklerdir. Bilindiği üzere bir toplumun gerçekten aydınlanması ancak onun en küçük birimlerine kadar sirayet ettiğiyle mümkündür.

➤ Yirminci Yüzyılın Lideri

Yirminci yüzyılın lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün, düşünce ve ilkelerini yaşatmaya çalışırken yalnız kendisi ve kendi yaşadığı toplumun bir parçası için değil, bütün insanlar için çalışmaya ve üretmeye kendisini adanmış olduğunu hep hatırlamalıyız. Çünkü Atatürk belli konular ve sınırlar dâhilinde ele alınamayacak genişlikte bir düşünme pratiğini temsil eden bir önderdir. Mustafa Kemal Atatürk ve yarattığı devrimler matematikten sanata, mimariden edebiyata tüm branşlarda burada ele aldığımız gibi toplumun en küçük birimi olan aile yaşamını dahi şekillendirmiş, değişimin zorunlu kılınmasından ziyade bilginin ve görgünün önderliğinde doğal bir süreç olabileceğinin güvenini tahsis etmeye çalışmıştır.

➤ Atatürk'ün Topluluk Fotoğrafları

Atatürk'ün topluluk fotoğraflarına baktığımızda medeni ve çağdaş bir yapının hâkim olduğunu görürüz. Toplumun her kesiminden insanla bir araya gelerek çektiği fotoğraflardaki samimiyet ve güven duygusu böylece toplumun en küçük birimlerine kadar sindirilmiş ve doğal bir süreçte tatbik edilmiştir. Cumhuriyet'in inşasından hemen önce, yakın bir geçmişte fotoğraflara yansıyan bu medeni ve kenet-

lenmiş insan görüntülerinin aile fotoğrafları özelinde dahi örnekleri olmadığını bilmek Atatürk'ün toplum üzerinde nasıl bir etki yarattığını bir kez daha gösterir. Batı'nın Rönesans dönemi ile yaşadığı aydınlanma bizler için Mustafa Kemal Atatürk ile başlamış, dinî dogmaların hâkim olduğu süreç güçlü bir sarsıntıya uğramış, insan aklı ve bilim, ilerlemenin birincil koşulu olarak konumlandırılmıştır.

“Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet yaşayacaktır” diyen eşsiz önder Mustafa Kemal Atatürk'ten geriye kalan, onu anımsatan ve bir şekilde kendisini ve/veya devrimlerini dönemi içerisinde izleyebileceğimiz her fotoğraf bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin daimî hafızasını temsil etmektedir. Eski ve tozlu raflarda sıkışıp kalmış aile fotoğraflarına vereceğimiz kıymet bugün bu açıdan daha önemlidir. Onlara bir kez daha ve bir de bu gözle bakalım. Daima minnet ve saygıyla...

Atatürk, Halit Mengi'nin Kızı Müftale Mengi ve Ruhi Soyer'in Düğün Töreninde

GÖÇ ZAMANI'NA HAZIRLANMAK: BAHAEDDİN ÖZKİŞİ'NİN ÖYKÜLERİNDE DİNÎ/METAFİZİK GÖRÜNÜM

Ahmet KOÇAK

Sözlüklerde rihlet, intikal, hicret, taşınma, nakil gibi farklı kavramlarla ifade edilen göç, “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlanır. Bu anlamlarının dışında 16. yüzyıldan itibaren Türkçede “Dünyadan âhirete göçme, ölme, vefat” anlamlarında da kullanılmaya başlanmıştır göç. Bu anlamıyla da gerek Klasik, gerekse Modern Türk şiirinde pek çok yerde kullanılmıştır. Hatta halk şiirinin önde gelen isimlerinden Bayburtlu Zihni'nin “Vardım ki yurdundan ayak göçürmüş” mısraıyla başlayan koşması bu anlamıyla en yaygın bilinen şiirlerden birisidir. Manzum eserlerin dışında roman, hikâye gibi modern dönemin ürünü olan türlerde de bu konu geniş olarak işlenmiştir. Bazen roman ya da hikâyenin adı olmuş, bazen de kurgunun içinde konu, unsur olarak yer almıştır. Türk

edebiyatında uzun yıllar hak ettiği yeri alamamış, unutulmuş/unutturulmuş isimlerden birisi de Bahaeddin Özkışı'dır. O sadece romanlarıyla değil, yazdığı öykülerle de Türk edebiyatında ayrı bir yerdedir.

Türk roman ve hikâyesinin önemli isimlerinden Bahaeddin Özkışı uzun yıllar Türk edebiyatında unutulmuş/unutturulmuş isimlerden birisidir. 2000'li yıllarda Milli Eğitim Bakanlığının yüz temel eser serisi arasında bir romanına yer verilmesiyle Özkışı tekrar gündeme gelmiş, okuyucunun nezdinde hak ettiği yeri geç de olsa bulmuştur. Onun romancılığı ve hikâyeciliğinden bahsetmek için kısaca hayat hikâyesine göz atmak gerekir. Çünkü roman ve hikâyelerindeki pek çok konunun, kelime ve kavramın onun hayatından izler taşıdığını görmek mümkündür. Ayrıca roman ve hikâyelerini çözümlemek için onun beslendiği kaynakları da bilmek önemlidir. Mehmet Bahaeddin Özkışı 19 Haziran 1928'de Manisa'ya

bağlı Demirci'de dünyaya gelir. (Özkışı, 2007: 11; Erbay, 2007: 1)2 Yazarın büyük dedesi 19. asrın ikinci çeyreğinde Bağdat'ta bulunan Halid-i Bağdatî'nin müritlerinden Ömer Efendi'dir. Ömer Efendi burada ilmî ve manevî gelişimini tamamladıktan sonra müşdidinin de işareti ile Anadolu'ya gelerek Demirci'ye yerleşir. Burada evlenen Ömer Efendi, çocuklarından birisinin adı da Halit koyar. Halit Efendi daha sonra İstanbul Çağaloğlu'na gelerek kurucusu Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi³ olan dergâha bağlanarak vazife alır. İki oğlu olan Halit Efendi çocuklarına Ömer Lütfi ve Ahmet isimlerini verir. Ömer Lütfi Efendi (1881-1948) medresede eğitim görmüş, dersiamlık icazeti almış, ilmihal yazmış önemli bir isimdir (Özkışı, 2007: 7- 8; Yardım, 2004:5). Nakşibendî tarikatının Halidî koluna bağlı mutasavvıf bir ailenin çocuğu olarak Fatih'te büyüyen Bahaeddin Özkışı, ilk ve orta eğitimini Karagömrük'teki Ahmet Rasim İlkokulu ile

Karagümrük Ortaokulu'nda yapar. 1942 yılında ortaokulun ardından eğitimine Sultanahmet Sanat Enstisi'nde4 devam eder. Bu sanat okulunun Tesviyecilik bölümünden 1946 yılında mezun olur. Kısa süre sonra çalışma hayatına atılan Özkışı Devlet Denizyolları'nda işe başlar. Bu kurumda iki yıl usta olarak çalıştıktan sonra 1948-1950 yılları arasında da Erzurum Aşkale'de askerlik vazifesini tamamlar. Asker dönüşü kısa bir süre farklı iş tecrübeleri yaşayan Özkışı, Devlet Havayolları'nda oto makinisti olarak çalışmaya başlar. Yazarlık serüveninin başlangıcında yazdığı metinleri bir vesile tanıdığı Ahmet Hamdi Tanpınar'a gösteren yazar, onun "devam et evladım, sen on Sait Faik edersin" iltifatını alır (Gümüş, 2006: 16). 1956 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde kendi alanıyla ilgili işe başlar. Bir süre sonra da bilgi ve

görgüsünü artırmak, geliştirmek için iki yıla yakın Almanya'ya gönderilir. Dönüşte Fatma Özden Hanım'la tanışan ve evlenen Özkışı'nın bu evliliğinden Zeynep adında bir kızları olur. Yazarlık serüveninin en velut yılları da bu evlilikten sonraki zamandır. Ancak bu uzun sürmez. O, 1975 yılında geçirdiği beyin kanamasından sonra vefat eder ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedilir. (Yardım, 2004: 4-6; Yardım, 2012: 36-39; Erbay, 2007: 1-3). Kısaca hayat hikâyesine yer verdiğimiz Bahaeddin Özkışı, Türk edebiyatında uzun yıllar hak ettiği yeri alamamış isimlerdendir. O sadece romanlarıyla değil, yazdığı öykülerinde de Türk edebiyatında ayrı bir yerdedir. Özkışı'yla ilgili son dönemde önemli çalışmalar yapılmıştır ki, bunlardan birisi Cüneyt İssi'nin Hayat ve İnsanın Sokak'larında Bahaeddin Özkışı'nın Öykücü-

lüğü' dür.5 İssi, onun öykülerini hem tematik hem de teknik açıdan geniş bir şekilde ele alıp incelemiştir. Öykülerindeki dini/metafizik unsurlara geçmeden önce, neden unutulmuş/unutturulmuş olabileceğiyle ilgili birkaç noktaya değinmek gerekir. 1975 yılında aramızdan ayrılan Bahaeddin Özkışı, Sokakta adlı romanı 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan yüz temel eser listesine alınmaya kadar neredeyse unutulmuş bir yazar konumundadır. Hâlbuki roman ve öykülerinin önemli bir kısmı daha önceden yayımlanmıştır. Bu listeye Sokakta romanı dâhil olunca6 ilk defa Ahmet Hakan Coşkun Sabah gazetesinde "Kim Bu Bahaeddin Özkışı?" başlıklı yazısında "Olması gerekenlerin hepsi, yani Akif, Nazım, Dostoyevski, Ahmet Haşim, Peyami Safa, Orhan Veli filan listede. Ancak listede adı

söylenildiğinde 'o da kim yahu?' denilecek bir yazar da var. Aşına olmadığımız bu yazarın adı Bahaeddin Özkışı. Tavsiye edilen eserinin adı: Sokakta. Merak ettiğim şu: Acaba gerçekten 'hakkı teslim edilememiş' bir yazarla mı karşı karşıyayız, yoksa ülkemizin en güzide müessesesi 'torpil' burada da mı devreye girdi?"7 ifadeleriyle meseleyi sorgulamaktadır. Coşkun'un samimiyetle dile getirdiği anlaşılabilir bu merakına Ahmet Kekeç, bakanlığın listesinde Özkışı'nın adının geçmesinden çok memnun olduğunu açıkladıktan sonra, "Özkışı unutulmuş, gözden kaçmış, hakkı teslim edilmiş, moda ifadesiyle 'Dostoyevskiye' bir yazar. Tanpınar'ı seviyorsanız, Özkışı'yi de seversiniz. Poe'nun grotesk dünyasından 'edebî hazlar' devşiriyorsanız, Özkışı'yi de seversiniz. Dostoyevski'yi seviyorsa-

nız, ÖzkıŖiŖi'yi zaten seversiniz.”⁸ sözleriyle hakkını teslim eder. Mehmed Niyazi Özdemir de Zaman'daki makalesinde, Bahaeddin ÖzkıŖiŖi'nin Sokakta romanının tavsiye edilmesine bazı kişilerin ŖaŖırmamasına hayret ettiğini ifade ederek, “Sanatın hiç deđiŖmeyecek özelliği az sözle çok Ŗeyin anlatılması, muhatabının zihninde çağrıŖımlara sebep olmasıdır.” der. Özdemir devamında birisinin ÖzkıŖiŖi'yi “Gogol”a benzetmesi hâlinde bunu yadırgamayacağını da ilave eder.⁹ Onun dıŖında baŖka kalemler tarafından da konu tartıŖılmış ve bu ismin hak ederek listeye girdiği ifade edilmiŖtir.¹⁰ Ayrıca dönemin edebi dergilerinde de Bahaeddin ÖzkıŖiŖi'nin roman ve öykücülüğü ile ilgili sayısı fazla olmasa da yazılar kaleme alınmıŖtır.¹¹ ÖzkıŖiŖi'nin geniŖ çevrelerde tanınmaması ve dönemin edebiyat ortamlarında tutunamamıŖ olmasının pek çok sebebi vardır. Issı'nın maddeler hâlinde bulunduğu bu gerekçeler arasında, Bir Çımar Vardı öykü kitabı dıŖındaki eserlerinin kamuoyunda milliyetçi yayınlarıyla öne çıkan Ötüken Yayınevi'nden çıkmıŖ olması; eserleri burada çıkmıŖ olsa bile bu çevrenin düşünce dünyasına da tam oturmaması ya da bu çevrenin de yazarı yeterince tanımamıŖ olması; bir yazar için çok erken sayılabilecek 48 yaŖ gibi genç yaŖta vefat etmesi; hikâye ve romanlarını kitap olarak yayımlamadan önce dönemin dergi ve gazetelerinde neŖretmemesi gibi sebepler yer almaktadır (Issı, 2012: I-VII). Nesep ve aile muhiti olarak tasavvufi bir atmosfer içinde İstanbul Fatih'te büyüyen ÖzkıŖiŖi, Türk edebiyatının iyi yazarlarından ve “ermiŖ” romancılarındandır. Doğu tefekkürü ve Batı düşüncesini iyi bilen ÖzkıŖiŖi, gelenekten en

iyi Ŗekilde yararlanmış ve bunu eserlerinde en iyi Ŗekilde kullanmıŖtır. Tasavvuf terbiyesiyle her hadisenin derinliklerindeki hikmetleri kavramaya ve anla(t)maya çalışmıŖtır. Üç öykü kitabının (Bir Çımar Vardı¹², Göç Zamanı¹³ ve Papağan Dedi ki.¹⁴) bir araya getirilmesiyle oluŖan Göç Zamanı daha çok insanın içine eğilmesi, kendisiyle yüzleŖmesi, kalbinin sesini dinlemesi, zaferin önce içerde kazanılması gerektiği gibi konuları iŖleyen öykülerden kuruludur. Bu açıdan bakıldığında ÖzkıŖiŖi, insan olmanın, hayata geliŖ gayesinin, öncelikle nefsi köreltme noktasında baŖarılı olmanın, erdemli insan olmanın önemini satır aralarında hep vurgulayan bir yazar olmuŖtur. Nitekim Ömer Lekesiz, burada yer alan öyküleri, “kısa kısa öyküde kurmaca tarzını, dilini, söylemini, bakıŖ açısını, felsefi yaklaŖımını keskinleŖtirmiŖ bir yazarın öyküleri” olarak tanımlar (Lekesiz, 2004: 104). ÖzkıŖiŖi'nin öykülerinde paradoksal bir anlatım dikkat çeker. Buna yönelmesindeki asıl sebep ise, sıradan gerçekliği, gündelik anlatımı, düz bir anlatım için yeterli görmemesindedir. O öyküde geçen kişilerin psikolojik durumlarını vermek yerine doğrudan ruhsal çözümlenmeyi tercih eder. Onun öykülerinde asıl baŖka bir yön ise, metafiziktir. Metafizik öykü denildiği zaman Türk edebiyatında akla gelen “tasavvuf kurumunun etkisiyle Hikmet'le yüklü olan, ontolojik bilgiye eriŖmeyi amaçlayan, sorunlu/sorulu bir arayıŖı içeren, kesin bir arınıŖla tamamlanan ‘hikâye’ler anlaŖılmaktadır.” (Lekesiz, 2017: 139; Gümüş, 2006: 42). Ömer Lekesiz'in tespitiyle “Tanpınar'a göre daha doğucu, Sezai Karakoç'a göre ise daha batıcı olan Bahaeddin ÖzkıŖiŖi,

metafiziki, ne Tanpınar gibi modern anlatımın en geçerli imkânı, ne de Sezai Karakoç gibi bir Müslüman sanatçının nihai dili olarak almaz. Tanrı'ya göre insanın konumunu da Tanpınar gibi ‘benlik’, bireysellik idraki olarak değil, Sezai Karakoç gibi bir ‘kulluk bağı’ olarak benimser.” (Lekesiz, 2004: 105) DođuŖ ve GöçüŖ Bahaeddin ÖzkıŖiŖi'nin Göç Zamanı'nda yirmi sekiz öykü yer almaktadır. Kitabın ilk öyküsü “DođuŖ” adını taŖır. Aslında öykü bir dođuŖ olayını anlatmaktadır. Sıkıntı vermeyen, ancak umutla beklenen Ŗey, “bir müjde tadı, bir erkek evlat veya bir tayın dođuŖ müjdesine benzer bir tattır.”(s.79). Ancak yazar öyküyü öyle kurgular ve öyle deđiŖik bağlantılar kurar ki, okuyucu ancak öykünün sonunda babanın büyük bir hazla “dođuŖ” demesiyle dođuŖanın güneŖ olduğunu anlar. DođuŖ insan aklının kolay kabul edemeyeceği, olağanüstü, bir nevi mucizevi bir özellik taŖır. Bir kan pıhtısından meydana gelen insan, âlemlerin özü olarak yaratıcı tarafından yaratılmıŖtır. DođuŖ, varoluŖ neticede olumlu ve güzel bir hadisedir. Anlatıcı bu olay gerçekteŖmeden önce dođuŖuma hazırlanmıŖ bir mekân ve ortam tasvirini yapar. Yeni bir olayın ortaya çıkacağı okuyucu tarafından fark edilir, ancak bunun sonradan geceyle karanlığa bürünen her Ŗeyin yeniden güneŖin dođuŖuyla hayat bulması olduğu anlaŖılır. Tana adlı genç güneŖin dođuŖma vaktine yakın hissettiği duygularını “... Kabilenin önderi, bilgini, hastaları tımar eden, ölümlere kutsal sözler söyleyen” babasıyla paylaŖmasıyla ortaya çıkar. Gün dođuŖunu, yeni bir günle beraber, yeni bir hayata, yeni bir umuda da dođuŖmaktadır. Çocuk kendisi gibi babasının da gün

doğumunu izlemekte olduğunu fark eder. Babasıyla konuşmak, onun duygularını, neler düşündüğünü öğrenmek istese de o sadece susmasını işaret eder. Söylediği tek kelime güneşin doğuşunun gerçekleşmesiyle “doğdu” sözüdür. Özkıışi'nin metafiziği en iyi dile getirdiği öykülerinden birisi Göç Zamanı'dır. Yazar, ölümü “ney ahenğinde ermiş bir çağrı”ya, Azrail'i bir “münadi”ye, ruhun teslim ediliş anını bir “göç zamanı”na, ahiret hayatını “çağrıldığı yerdeki çocuklara hikâyeler” anlatmaya dönüştürerek metafizik bir durumu hem bir anlatı imkânı hem de nihai bir dil olarak görmediğini gösterir. Ayrıca o metafiziği soyutlayıcı bir tarz olarak gördüğü gibi, insanın ölüm olgusu karşısındaki sevimli, içselleştirilmiş tutumunu da bilinçli bir teslim oluş sayar (Lekesiz, 2004: 105). Özkıışi'nin öykü kitabının da adı olan Göç Zamanı'nda çocuğun zihin dünyasından dedesinin ölümü dile getirilir. Çocuk fiziki olarak saflığı, berraklığı ve dolayısıyla masumiyeti ifade eder. Dünya hayatının henüz günaha batan yüzüyle karşılaşma yaşına ulaşmamış çocuk için, her şey görüldüğü şekliyle ve temiz olarak yer alır. Ölüm gibi daha çok yaş ilerlemiş insanlarla ilgili olduğu düşünülen bir durumu, anlatıcı çocuğun saf duyguları üzerinden verir. Burada çocuk üzerinden ölümün anlatılmış olması önemlidir. Çünkü ölüm gibi daha işitildiğinde insana ürperti veren bu duygu, çocuğun masumiyet dünyasından sevimli bir durum gibi de sunulmuş olur. Öyküde, dede ile torun arasında dile getirilen ölüm, bir anlamda bir süreliğine ayrılık, daha sonra birbirini seven iki insanın tekrar buluşmasına da kapı aralar. Böylece ölümün aslında geçici

bir ayrılık olduğu mesajı da verilmiş olur. Göçe hazırlık aşamasından sonra, göç zamanını duyuracak olan bir “münadi”dir. Dedesinden bir “münadi”nin sabaha karşı gelerek “göç zamanı gelmiştir” (s. 85) çağrısını çok defa dinleyen çocuk, sevgili dedesiyle birlikte böyle bir göçe hazır olduğunu göstermek için kaç gece sabaha kadar beklemiş ve uyuyakalmıştır. Çocuk kendi zihin dünyasında bir araba canlandırır, “denkler, kap-kacak, leğen ve mutlu insanlarla yüklü bir araba” (s. 85). Ancak anlatıcı dedesinden duyduğu “sabaha karşı Münadi, Göç zamanıdır diye bağırarak” çağrısını beklerken dedesinin yerinde olmadığını “göçtüğü”nü fark eder. Hâlbuki bu sesi duymak için anlatıcı kaç defa sala ile Münadi'nin sesini birbirine karıştırmış, heyecanla yatağından fırlamıştır. Çocuğun dedesinin “ne eşyalarını, ne hırkasını al”(a)madan nasıl “göçmüş” olabileceğini düşünürken, belki de asıl suçlunun “münadi” olduğunu, çünkü onun “Göç zamanıdır” dedikten sonra ‘acele et, acele et’ diye üstelemiş” de olabileceğini hatırlar. Neticede dede bu dünyadan göç etmiştir ve torununun tasavvuruyla “Dede sırtındaki yepyeni bir hırka ile çağrıldığı yerlerdeki çocuklara hikâyeler anlatmaktadır.” (s. 85). Dede “göç zamanına” hazırlıklı olarak yaşamış ve öyle gitmiştir. Bu arada yazar, dedenin sırtındaki yeni hırkasının kefen olduğunu da simge yoluyla gösterir. Anlatıcının “münadi” (Âl-i İmran, 2/193) gibi dini referansları olan bir kavramı kullanması ayrıca dikkate değerdir. Çünkü anlatıcı “münadi”yi kullanarak bunun bilinen bir insan olmadığını, doğaüstü bir yaratık, bir melek olduğunu imler. Dolayısıyla ölüm karşısında insanın

çaresizliğini, dünyaya gelmekte olduğu gibi göçerken de elinden bir şey gelmediği vurgulanmış olur. Öyküde bir başka önemli taraf ise, bu “münadi”nin bir seher vaktinde göç zamanını duyurmasıdır. Güneş doğmadan geceyle sabahın aydınlığı arasındaki bir vakti tanımlayan seher vaktinin dini açıdan da mühim bir zaman olduğu hem ayetlerde hem de hadislerde dile getirmiştir. Bereketli/verimli bir vakit olan seherle beraber rızıkların dağıtıldığı, ölümü simgeleyen geceden sonra dirilişi ifade eden bu vakit, aynı zamanda insan zihninin de en temiz ve en verimli olduğu bir zamandır. Öyküde genel olarak gece uykusuyla ölüm sessizliğine bürünen tabiatın, seherle tekrar dirildiği/canlandığı benzetmesiyle öldükten sonra dirilmeye de işaret edilmiş olur. Dolayısıyla çocukla dedeyi ölüm ayırsa bile, göç zamanından bir süre sonra ebedi olarak beraber olacaklardır. Bu vesile ile dinin temel inanç meselelerinden birisi olan “öldükten sonra dirilme” öykününün anlam katmanları arasına yerleştirilmiştir. “Bekleyenler” öyküsünde de anlatıcı misafir kaldığı köyden “evin yaşlı adamı, kolları abdest almak için sıvalı”, “sabah ezanı” okunurken ve “gün ağarırken” yola çıkar (s. 147). Yine “Hayal Ülkelerinden” öyküsünde “Annesiz bir evin korkutan yalnızlığı”nda karanlık ve meçhul noktalara “bakmak korkusu içinde gelişen korku”larla sabahtan akşama işe çıkarken dualar mırıldanan babanın beklenişi anlatılır. “Kırkinci Adam, Bekleyenler” ve “Açmadığım Kapı” hikâyelerinde de benzer bir konunun işlendiği görülür. Metafizikten bahsedilen her yerde simgecilikten söz etmek mümkündür. Bahaeddin Özkıışi'nin

öykülerinde de metafizik yönle-
 lişte simgesellik önemli bir yer
 tutar. Daha doğrusu yazar an-
 latmak istediklerini simgesel-
 lik üzerinden anlatır. “Kurşun
 Dünyasından”da kurşun eriyi-
 ğinin suda farklı şekiller alma-
 sıyla başımıza geleceklerin bu-
 günden bilinmezliği, “Kırkinci
 Adam”da, kendisini gerçekle-
 şirmeyi ve en yakınındakinden
 bile uzakta kalmayı, “Nedenle-
 rim”de sarık, gözlük ve tespih
 gibi geleneksel değerleri, “Bek-
 leyenler”de ezan, esenlik çağrı-
 sını, “Açmadığım Kapı”da kırk
 birinci kapı, yaşantının ve tut-
 kuların sonsuzluğunu simgeler
 (Lekesiz, 2004: 106). “Dua” adlı
 öyküde, yaklaşık bir yıl kadar
 önce çok sevdiği arkadaşı vefat
 eden içkiye düşkün birisinin,
 arkadaşının mezarını ziyaret
 etmesi ve onun etrafında geli-
 şen hatıralar konu edinilir. İki
 farklı zamanda iki hatırlayış
 söz konusudur. Bunlardan biri-
 si mezar ziyaretiyle arkadaşı-
 nın ölümü zamanına geriye dö-
 nüşle hatırlanan zaman, diğeri
 mezarı ziyaret anında gerçekle-
 şen hatıralar. Ancak anlatıcı,
 içki düşkünü de olsa bir insanın
 bu alışkanlığı bıraktığında ya
 da sarhoşluğu geçince, sevdiği
 arkadaşı vasıtasıyla ölümü, do-
 layısıyla dini hatırlamasını öne
 çıkarır. Nitekim öyküde, anlatı-
 cının ziyarette mezarın üstün-
 de biten otları “Allah onları bü-
 yütmüş” diyerek yolmaktan
 vazgeçmesi, “çocukken ezber-
 lediği ayetlerden” aklında kalan
 ve her işe başlarken okunan
 “Bismillah”ı birkaç kere tekrar
 etmesi, devamında ölen arka-
 daşı Turgut’un çok sevdiği “Her
 yer karanlık” şarkısını okuması
 (s. 40-41) gibi davranışlarıyla
 insanın hayatın akıp giden se-
 rüveni içinde ne kadar tezat bir
 hayat sürdüğü de verilmek iste-
 nir. Ölen insanın arkasından
 dua okunur, bunu ancak gele-

neğin ya da aileden kısmen öğ-
 rendiği bilgilerle gidenin arka-
 sından dua okumanın farkında
 olanlar yapabilecek durumda-
 dır. Dini bilgisi eksik olanların
 okuyacağı dua “bismillah” dı-
 şında başka bir şey olmayınca,
 bu kez ölenin çok sevdiği bir
 türküye çevrilecektir. Anlatıcı
 bu mezarlık sahnesiyle dini ko-
 nulara yeterli bilgiye sahip
 olunmadığı zaman, ne kadar te-
 zat bir durumla karşılaşılacağı-
 nı da ilginç bir şekilde ortaya
 koymuş olur. Yazar, öyküyle
 mezarlıkların korkulacak bir
 yer değil, bilakis mezar taşla-
 rında klişeleşmiş olarak yer
 alan “Bâki olan yalnız Allah’tır”
 anlamına gelen “Hüve’l-bâki”
 yazısını anlatıcıya okutarak,
 ölümden sonra da sonsuz bir
 hayatın varlığını vurgulamış
 olur. Özkişi öykülerinde farklı
 teknikler dener. Bunlardan bi-
 risi de mektuptur. Edebi bir tür
 olarak mektup kişiden kişiye ya
 da kişiden geleceğe herhangi
 bir muhatabı olmayan bir za-
 mana yazılabilir. Özkişi’nin
 “Mektup” başlıklı öyküsü bir
 dedenin, ölen torununun meza-
 rına konulmak üzere Allah’a ya-
 zılmış bir mektubudur. Bir
 dede için oğuldan ziyade torun
 sevgisi daha değerli olduğu
 söylenegelir. Bu öyküde de
 dede, çok sevdiği torununu
 kendisine bahşeden, her şeyin
 yaratıcısı Allah’a acizliğini,
 güçsüzlüğünü ve ona olan sev-
 gisini mektupla dile getirir. Öz-
 kişi öykülerinde din adamları-
 na da yer verir. Öykünün de adı
 olan kırçıl sakallı, küçük mesci-
 din mütevazı “Deli İmam”ı Sa-
 hih-i Buhari, İslam Tarihi, Efla-
 tun gibi hem Doğu’nun temel
 eserlerini hem de Batı felsefesi-
 ni okuyan birisidir. O, yaptığı
 vaazlar, ettiği nasihatlerle, bu
 dünyanın gelip geçici olduğu-
 nu, esas olanın iyi ve güzel ah-
 lak olduğunu cemaatine anla-

tır. İmam yaptığı vaazda hep
 göçe ve göçülecek yere hazırlık
 yapılmasına işaret eder:

“Cemaati müslimîn, Muhterem
 cemaat, ölüversin içinizdeki
 ‘BEN’15 .

Ben yok olsa, açılsa Bâb-ı sır.

Ölümden korkar mı tez ölen
 kimse!

Ölseniz - ölmeden ölseniz, Vü-
 cut erise, fenâ erise.

Aşk-ı ilâhi kan yerine deveren
 etse damarlarınızda Verseniz,
 cemaati müslimîn, hudutsuz
 verseniz, Verseniz ve verdiği
 nizi beklemedeniz.” (s. 55) “Her
 şey güzeldir her şeyde hikmet
 vardır.”, “Allah deyin ufuklar
 açılsın. Allah deyin müşkil yok
 olsun” (s. 57)

Anlatıcının asıl işaret ettiği
 şey insanın içindeki “ben”i yani
 “nefsi”ni öldürmesidir. Çünkü
 benlik duygusu ölmüş insanın,
 hayata ve bütün canlılara bakışı
 değişecektir. Ondaki bu duygu-
 nun kaynağı da dindir. “Ölme-
 den önce ölünüz” hadisini nefsi-
 ni öldürmek, ölüme hazır olmak,
 bu hayatın devamı var anlamın-
 da değişik cümlelerle ifade eder.
 (Issı, 2014: 294.) Özkişi’nin öykü-
 leri içinde biyografik okumaya
 da müsait olan öyküleri vardır.
 Bunlardan birisi “Nedenlerim”-
 dir. Yazarın unutulmuş/unuttu-
 rulmuş olmasının sebeplerinden
 birisi de bu öykü olabilir. Birinci
 tekil şahıs yani anlatıcının ço-
 cukken yaşadığı bir olayı ilerle-
 yen bir zamanda geriye dönük
 olarak anlatmasıdır. Anlatıcı il-
 kokul yıllarında iken babasının
 imam olması dolayısıyla öğret-
 men ve arkadaşları tarafından
 dışlanmıştır. Çocuk bu ezikliği
 ve dışlanışlığı hep içinde his-
 seder. “Ben, İmam Ömer Efen-
 di’nin oğlu, ben öğretmenin
 etkisinde kalmış kırk çocuk gö-
 zünde aforoz edilmiş yapayalnız

öğrenci, sevilmek ihtiyacıyla onların safına geçmişim.” (s. 99). Anlatıcı bu duygularından ancak onlara benzeyerek ya da onlardan birisi olduğunu ispat ederek kurtulabileceğini düşünür. Bunu sağlayacak bir ortam doğar. Bir 23 Nisan etkinliğinde imam olan babasını alaya/dalgaya alan bir gösteri yapar. Gösteriye babasının sandıktan “aşırıldığı” sarığını başına geçirerek ve “tel çerçeveli beyzi gözlüğü”nü burunun üstüne düşürerek, “Allah’ın bin bir güzel isminin anıldığı kehribar tesbihi” de sol elinde tutarak başlar. Ancak anlatıcı yaptığı gösteriyle hocasının ve arkadaşlarının büyük beğenisini ve alkışını alsa da oyun bittikten kısa süre sonra onların sadece eğlendiklerini, kendisini aralarına almadıkları gerçeğiyle karşılaşır. Anlatıcı “kirliydim ve pişmandım. Gönlümde bir yara açılmış kanyordu. Yıllar geçti hala o yara kanyor” (s.99) diyerek yaptıklarından pişmanlık duyar. Hatalardan Dönüş ve Af Dileme Bahaeddin Özkışi, öykülerinde insanın yapmış olduğu hatalardan ve bunlara karşı duyduğu pişmanlıkları da dile getirir. Bunlardan birisi “Nedamet” adlı öyküdür. Küçük yaramaz bir çocuk günün akışı içerisinde sokakta arkadaşlarına ve çevreye karşı birçok yaramazlıklar yapar. Ancak çocuk da olsa pişmanlık duyarak “Bi daha yapmam Allah” diyerek tövbe eder (s. 37). Çocuğun yaptığı kötülük/günahlara karşı pişmanlık duyarken okuduğu dualar, “annesinin namazda okurken aklında tutabildikleri”dir; onları da “huşu” ile ve “inanarak” tekrar edip durur (Gümüş, 2006: 44). Anlatıcının diğer pek çok öyküde işlediği gibi burada da günah/suç/yaramazlık gibi kötü fiiller çocuklar üzerinden dile getirilir ve yine onların saf/temiz vicdanları üzerinden af

dilenir. Burada en önemli şey çocuğun dua etmesini ve duada okuyacağı sözleri annesinden duymasındır. Muhtemeldir ki çocuğun işlediği kötü fiillerden dolayı Allah’tan af dilemesini, dua etmesini de annesi öğretmiştir. Aslında yazar, insan küçük de büyük de olsa hata yapabilir, kötülük işleyebilir, önemli olan tövbe kapısına dönük olmak, yaptıklarından pişmanlık duymaktır, düşüncesini vermek ister. Bahaeddin Özkışi, üç romanı ve üç öykü kitabıyla Türk edebiyatında geç de olsa kendisini yer edinmiş önemli bir yazardır. Özkışi öykülerinde, toplumun ortak değer yargılarından, gelenek ve ahlakına, inançlarına yabancılaşmadan/yozlaşmadan, çocukluk hatıralarına kadar pek çok konuya yer verir. Yazarın özellikle Göç Zamanı’nda yer alan öykülerinde usta bir dil kullandığını, Papağan Dedi Ki’de yer alanlarda ise kısa öykü türünde çok başarılı olduğu söylenebilir. Yazar, Göç Zamanı (Bir Çınar Vardı, Göç Zamanı, Papağan Dedi ki) kitabında yer alan öyküleri üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulacaksa, romancı yönü kadar öykü alanında da iddialı olduğu, hatta romancı yönünden ziyade öykücü olarak değerlendirmek mümkündür. Öykünün kısa imkânı içinde konuları felelefî, psikolojik ve dinî/metafizik açıdan en net şekilde aktaran yazar, işlediği bu konuları yüzeysel değil, derinlemesine ele alır. Öykülerinde zaman zaman halkın günlük konuşma dilini olduğu gibi aktaran yazar, akıcı ve etkileyici bir üsluba sahiptir. O öykülerinde okuyucuyu bir sonuca götürmeden ziyade, düşünmesine kapı aralar, onu sağlar. Bahaeddin Özkışi için asıl olan “göç”e hazırlanmaktır. Bunun için öykülerinde insanın içine eğilir, psikolojik tahlil denemeleri yapar. İnsanın dünyaya

niçin gelip niçin gittiğiyle ilgili kendisine sormasına kapı aralar. Buradan hareketle Özkışi’nin dinî konuları merkeze alarak öykü yazdığı söylenemez. Ancak onun öykülerinde ailesinden, yetiştirdiği çevreden aldığı eğitimin, kültürün izleri açıkça görülür. Bunlar arasında dinî/metafizik konular da vardır. Yazar bu konuları çocuk safiyeti üzerinden verir. Bu tür konulara yer verdiği öykülerinde dile getirilen esas düşünce, doğustaki saflık/temizlik üzerine bir hayat yaşama ve öyle “göç etme” şeklindedir.

Kaynakça

- Erbay, N. (2007), Bahaeddin Özkışi’nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gündüz, İ. (1984), Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin: Hayatı, Eserleri, Tarikatı Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı, İstanbul: Seha Neşriyat. İssı, C. A. (2012), Hayat ve İnsan’ın Sokaklarında Bahaeddin Özkışi’nin Öykücülüğü, İstanbul: Roza Yayınları. İssı, C. A. (2014), “Hikâye Yazarı Bahaeddin Özkışi ve Bir ‘Mesele Etrafındaki Altı Hikâye’”, Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginün Armağanı, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İlhan A. (2005), Kubbealtı Lüğati Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C. I, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Lekesiz, Ömer (2004), “Bahaeddin Özkışi’nin Öyküleri”, Hece, S. 96, Aralık 2004, s. 103-107.
- Lekesiz, Ö. (2017), Öykü Menzilleri I, İstanbul: Şule Yayınları. s. 137-151.
- Özarslan, E. (1984), Bahaeddin Özkışi’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserlerinin Tahlili Üzerine Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Özkışi, F. (2007), Anılarla Bahaeddin Özkışiyi Anmak, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Özkışi, B. (1959), Bir Çınar Vardı, İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Özkışi, B. (1975), Göç Zamanı, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Özkışi, B. (2014), Göç Zamanı, (Bir Çınar Vardı, Göç Zamanı, Papağan Dedi Ki), İstanbul, 3. bs., Ötügen Yayınları.
- Şemseddin Sami, Kamus-i Türki, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317/1901.
- Yardımcı, M. N. (2004), “Bir Tartışmayla Gündeme Gelen yazar: Bahaeddin Özkışi”, Türk Edebiyatı, S. 373, Kasım 2004, s. 4-10.
- Yardımcı, M. N. (2012), “Edebiyatımızın Özge Kişisi: Bahaeddin Özkışi”, Kayıp İstasyon, İstanbul: Anonim Yayınları, s. 33-5

OSMANLI'NIN BANKERLERİ

İlayda NURDOĞAN

Bürokratik bir tarım imparatorluğu olan Osmanlıların klasik döneminde uygulanan iktisadi anlayış mevcut düzenin korunmasını amaçlamaktaydı. Bu anlayış doğrultusunda üretim ve tüketim arasındaki denge korunmaya çalışılmış, ihracat zorlaştırılırken ithalat kolaylaştırılmıştır. Ticari hayatta esnaf ve tüccarın kar oranı sadece %5 ile %15 arasında sınırlandırıldığından esnafın sermaye artırım ve zenginleşmesinin önüne geçilmiştir. Bütün iktisadi faaliyetlere sadece devlete getireceği gelir açısından bakan ve ötesini önemsemeyen bir eğilim arasında sıkışıp kalan Osmanlı ekonomisi 16. Yüzyılın sonlarından itibaren toprak sisteminin bozulması ve uzun süren savaşlar neticesinde ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Devlet yöneticileri yaşanan ekonomik buhranı aşabilmek amacıyla vergilerin merkezileştirilmesi, iltizam sisteminin tarımsal vergileri

de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması, yeni vergilerin yürürlüğe konması, paranın tağşişi ve müsadere yöntemine başvurmuşlardır. Kamu giderlerinin karşılanabilmesi için dış borçlanma yolu denemişse de bu girişimlerden de bir netice alınmamıştır. Günü kurtarmaya yönelik uygulanan bu çözümler, uzun vadede devletin içerisinde bulunduğu iktisadi buhranın derinleşmesine engel olamamıştır.

Yukarıda sayılan tedbirlerin işe yaramaması neticesinde Osmanlı yöneticileri önce sarraflardan, 19. Yüzyıl başından itibaren ise Galata bankerleri ismiyle anılan tefecilerden aldıkları yüksek faizli borçlarla devletin giderlerini karşılama yolunu benimsemişlerdir. Gayrimüslimlerden oluşan sarraflar/bankerler, kambiyo işlemlerinin yanı sıra tüccarlarla poliçe alım satımı, esnafa faizle kredi verme, iltizam ihalelerinde mültezim-

lere kefil olma ya da sermaye desteğinde bulunma, daha sonraki dönemlerde de emanet usulü işletilen mukataalar ve vergi tahsilatı gibi faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Ayrıca kapitülasyon rejimi ile yabancı ülke vatandaşlarına tanınan ayrıcalıklardan da yararlanan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ticari ve iktisadi faaliyetleri neticesinde elde ettikleri ucuz finansmanı yüksek faizlerle Osmanlı Devleti'ne borç olarak vermiş, bu sayede servetlerine servet katmışlardır.

Gayrimüslim sarraflar sadece kamu hazinesine borç vermekle kalmamış, tımar, zeamet, mukataat sahipleri ve vakıf mütevellilerinden, devletin üst kademelerine terfi etmek isteyen paşaların verdikleri rüşveti bile finanse etmişlerdir. Yani en alt kademeden en üst kademeye kadar sosyal ve iktisadi hayatta önemli bir rol oynamışlardır.

18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı ekonomisinde önemli rol oynayan sarraf/bankerlerin en tanınmışları arasında, Rothschild ailesi, Baltazzi ailesi, George Tubini, Lorando, Bernard Corpi, Zanni Stefanovich, Shilizzi, Glavani, Raoul Crespin, Eustache Eyyenidis, Kamondo, Fernandez, George Yorgo Zarifi, Mavrokordato, Yorgo Zafropula, Christaki Zografos, Jacques Alléon, Mısrıhoğlu Bogos Bey ve Köçeoğlu Agop, Mihran Düzyan isimleri sayılabilir.

İlk başlarda iş ilişkileri sadece saray ve çevresiyle sınırlı olan sarraflar, daha sonraki dönemlerde faaliyetlerini daha alt düzeylere indirmişlerdir. Çoğunluğu gayrimüslim Osmanlı tebaasından olan bu sarraflar Galata'da faaliyet gösterdikleri için "Galata Bankerleri" adıyla anılmaktadırlar. Ekonomik hayatı elinde tutan bu bankerler, hükümeti ve devleti iflas batağına sürüklediler. Bu bankerlerin en önemlilerinden ikisi Abraham Salomon ve George Yorgo Zarifi' dir.

Kont Abraham Salomon Kamondo

Kont Abraham Salomon Kamondo, Yahudilerin 1492 yılında yayınlanan Elhamra Kararnamesi ile İspanya'dan kovulmalarıyla birlikte önce Venedik'e ve ardından İstanbul'a göç eden Yahudi kökenli bir aileye mensuptur. Borç-alacak meselelerinde finans kapitalinin geçerli kurallarından asla taviz vermeyen Abraham Solomon, sarayla kurduğu yakın ilişkiler sayesinde birçok imtiyaz elde etmiş, Kırım Savaşı (1853-1855) sırasında Osmanlı Devleti'ne sağladığı maddi destek dolayısıyla "iftihar madalyası" ile taltif edilmiştir. Alman imparatorunun şövalye ve İtalya kralının kont yaptığı Avram Kamondo, muazzam bir sosyal müteşebbistir ve Osmanlı ülkesinde mülk edinme imtiyazı alan ilk ecnebidir. Kendisi emlak zengindir. Ladino adında masonik bir gazete çıkarmış, hahamların muhalefetine rağmen, İstanbul'da Yahudi çocuklarına modern tahsil veren Alyans mektebini açmıştır. Yahudi cemaatinin başına geçerek Yahudileri, Osmanlı ülkesinin en güçlü cemaati hâline getirmiştir.

Dönemin sadrazamlarıyla da yakın ilişkiler kuran Kont Abraham Solomon Kamondo, alacakları nedeniyle kapısına dayandığı Mustafa Reşid Paşa'nın kalp krizi geçirerek ölmesine neden olmuştur. Bunun dışında diğer bankerler gibi kirli işlere bulaştığı yönünde bilgi mevcut değildir. Osmanlı Bankası'na rakip olarak kurulan "Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi", Solomon Kamondo'nun girişimleri neticesinde kurulmuştur. Kasımpaşa Donanma Kumandanlığı; Galata Rezidansı,

Kamondo Hanı (Serdarı Ekrem caddesi), Büyükada Hanı (Meşrutiyet Caddesi), Saatçi Hanı, Latif Han, Lacivert Han, Yakut Han, Kuyumcular Hanı, Lüleci Han, Gül Han (Karaköy) ve Kamondo Merdivenleri gibi İstanbul'da hâlâ ayaktaki pek çok bina, Kamondo tarafından yaptırılmıştır.

George Yorgo Zarifi

Yorgo Zarifi'nin babası Yani Zarifi 18. Yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'a yerleşmiş ve burada ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Aslen Rum kökenli olan Yorgo Zarifi, Osmanlı hükümeti tarafından İstanbul Bankası'nın tasviyesi (1845) ile görevlendirilmiş ve bu görevdeki başarısı sayesinde Galata Bankerleri arasında kendisine iyi bir yer edinmeyi başarmış, yıllarca devletin en mahrem konularına hâkim olan ve gerektiğinde hazinenin kontrolünü verilecek kadar güvenilir bir banker olmuştur.

Sultan Abdülaziz döneminden itibaren (1861-1876) sarayla yakın ilişkiler kuran Yorgo Zarifi, Sultan II. Abdülhamid'in padişah olmasıyla

1877 tarihinde basılan kâime

birlikte devletin ihtiyacı olan nakit paranın karşılanması hususunda oldukça önemli bir rol üstlenmeye başladı.

Sultan II. Abdülhamid servetinin yönetimini Yorgo Zarifi'ye teslim etmişti. Zarifi ise sultana babam diye hitap etmekteydi. Bu yakınlığın ardında II. Abdülhamid'in Zarifi aracılığıyla borsada büyük kazançlar elde etmesi yatıyordu.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkması muhtemel savaşın finansmanı için Baron Rothschild'in arabuluculuğu ile Avrupa'dan borç alınmak istenmiş ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun üzerine 1876 ve 1877 yıllarında kâime basılsa da bu dönemde basılan kâimeler evvelki dönemlerde basılanlar gibi uzun ömürlü olmamış, kıymetlerinin günden güne değişmesi nedeniyle piyasayı zor durumda düşürmüştür.

Hükümet bu sıkıntılı durumu aşmak için Sultan Abdülhamid'in sarrafı unvanı ile anılan Yorgo Zarifi'yi bu kâimleri piyasadan toplamakla görevlendirdi. Bu amaçla Yorgo Zarifi ile gizli bir anlaşma yapıldı. Buna göre; Zarifi devletin nakit ihtiyacını karşılayacak, karşılığında ise gerek bankada ve gerekse hazinede mevcut bulunan kâimelerin tamamı Yorgo Zarifi'ye teslim edilecekti. Ayrıca Zarifi'ye %15 faiz ve %5 komisyon verilmesi kabul edildiği gibi kendisiyle üç yüz bin liralık bir avans anlaşması da imzalandı. Bunun karşılığında ise Yorgo Zarifi'ye %12 faiz ve aylık %0,25 komisyon verilmesi de kabul edildi. Ayrıca bazı vilayetlerin aşar ve ağnam gelirleri de güvence olarak gösterildi. Kısacası Yorgo Zarifi bu anlaşmayla risksiz bir kazanç elde etmeyi garanti altına almış oluyordu. 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin Yorgo Zarifi'ye olan borcu 690

bin lirayı bulmuştu. İşin en acı tarafı ise Yorgo Zarifi Osmanlı'dan elde ettiği faiz gelirleriyle Yunan bağımsızlığını desteklemiş ve sadece Mora yarımadasında 20 bin Türk'ün katledilmesini finanse etmiştir.

Esham-ı Cedide adı verilen ve hamiline yazılı ve faizleri belirli sürelerle nakden ödenen yedi yıl vadeli tahviller piyasaya sürülünce Osmanlı halkının tasarruflarını değerlendirebileceği bir piyasa oluştu. Büyük devletlerin piyangolu tahvilleri tasarruf sahibi Osmanlı halkı için cazip yatırım alanları haline gelmeye başladı. Bu durumu kendi lehlerine değerlendirmek isteyen bazı Rum bankerleri alım, satım ve spekülasyon faaliyetleri denetim altında tutmak için kendi aralarında borsa biçiminde örgütlenmeye karar vermişlerdi. Böylece 1864 yılında Galata Borsası, bir esnaf loncası ola-

rak ortaya çıkmış oldu. Emek vermeden çok paraya sahip olma hırsı biraz parası olan herkesi borsaya diğer adıyla “hava oyunlarına” yöneltti. Ancak bu bankerler tarafından tezgahlanan bir tuzaktan başka bir şey değildi. Galata bankerleri ürettikleri spekülasyonlar sayesinde borsadan büyük paralar kazandılar. Onların kazanmaları borsaya yatırım yapan küçük yatırımcının kaybına neden oluyordu. Öyle ki saray mensupları, yüksek dereceli memurlar, bazı

dul ve yetimler bile maaşlarını ve tasarruflarını bankerlerin ürettikleri spekülasyonlar neticesinde kaybettiler.

Ortaya çıkan bu yapı Osmanlı Devletini ne yazık ki üç beş tefecinin ve birkaç paşanın çıkarlarını korumak için varlığını sürdüren bir devlet konumuna düşürmüştür.

Kaynaklar

Biltekin Özdemir, Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları (1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk), Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara 2009.

Latif Daşdemir, “Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme”, Osmanlılar, Cilt 3, s.465-478.

Murat Koraltürk, Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu”, Osmanlılar, Cilt 3, s.443-448.

Seyfettin Gürsel, Osmanlı Dış Borçları, Osmanlılar, Cilt 3, s.389-399.

Sinan Meydan, “Zarifi'den Zarrab'a, Borç, Faiz, Borsa Batağında Osmanlı”, Sözcü Gazetesi, 4 Aralık 2017.

Sarrafaların Gelir Kapısı “Galata Borsası”

İSLAM ŞEHİRLERİNE AĞIT MAKAMINDA

☰ Muaz ERGÜ

“Bağdat ellerinden gelen turnalar/ Turnalar ne haber yârdan ne haber/...” diye başlayan bir türküyü çığırır **Neriman Altındağ Tüfekçi**. Bir türküyü çığırır bizi... Turnalardan haber sorar. Bağdat'ın turnalarından... Diyar diyar geçen turnalardan. Hüzne kanat vuran, hüznü kanatlandıran... Türkü, Çorum/Mecidiye'den **Âşık Veli Erdem**'in gönlünden dökülmüştür. Şerha şerha bir yürekten, paramparça bir gönlün zembereğinden... Gönlümüze dökülmüştür tarihimizin çağlayanından. Gönlümüze, kadim bir hasretle...

Türküyü dinlerken bir kez daha sözün insanı büyüleyen, âdemoğlunu sonsuz bir hasretin etrafında döndürüp duran iklimine giriveririz. Bir sızı, bir sancı saplanır gönlümüzün en tenhalarına... Adına dünya denen gurbet bahçesinde bir mevsimi hazan yaprağı gibi savrulur durur ruhumuz. Gazel döken tarihin hüznü çınlar kulaklarımızda. Gazel döken tarihin...

“Şimdi benim yârim gözün sürmeler/ Turnalar ne haber yârdan ne haber/...” diye devam edip gider türkü. Devam edip gider de ne turna kaldı Bağdat'ta ne de gözü sürmeli yâr. Ne bahar kaldı Bağdat'ta ne de yaz. Ne gökyüzü kaldı Bağdat'ta ne de kuşlar... Bağ-

dat yanmış, yıkılmış bir diyar şimdi. Bir acı poyraz esiyor Bağdat ellerinden. Bir acı poyraz... Kırıyor dalmızı, döküyor yaprağımızı. Bir sonsuz sonbahar yerine dönmüş yurtlarımız. Bir sonsuz sonbahar...

“Esip esip karlı dağlar aşarsın/Kılavuzun yok mu neden şaşarsın/...” diye sinemize saplanan bir hançere dönüyor sözler. Karlı dağların karanlığı basıyor. Aşılmıyor dağlar. Yitik bir masaldan bir pasaj gibi her şey şimdi. Kılavuzunu yitirmiş şehirlerimizin silueti beliriyor ansızın. Kılavuzu yitmiş... Tar u mar olmuş şehirlerimizin ağıtları kaplıyor şimdi arzı. Şehirlerimizin ağıtları... Bir tespihe acıları dizer gibi. Acıyı çeker gibi bir tespihin tanelerinde...

Kervankıranların kırıp geçirdiği, kervansaraylarının yağmalandığı şehirler... Bizim şehirlerimiz. Peygamber kervanları gittiğinden beri güneş kana batıyor buralarda. Bir Batı gerçeğinde kana batıyor bin bir gece masalları. Cinler koynuna Ay'ı almış kaçıyor diyar diyar. Unutulmuş mekâbler sızlıyor yapayalnız köşelerde. Yağmur bir hicran-ı mübin gibi düşüyor çocukların saçlarına. Kurnasında kurumuş bütün sular. Yaralı ceylanlar suya hasret. Yollar yolcusuna... Hicaz demiryollarında bir

istasyonda unutulmuş ucu yanık mendil gibi mahzun duruyor şimdi bütün hatıralarımız. Öylesine yalnız. Öylesine... Rumeli'de bir bedestende pas tutuyor yemenilerin oyası. Bedestenler bir yangın yeri. Bir yangın...

“Bir yazdan bir güzden derdim deşersin/ Turnalar ne haber yârdan ne haber/...” derken dertlerimizin muhasebesine başlıyoruz. Ne yazın tadı var ne de sonbaharın. Mevsiz bir bahçe gibiyiz. Mevsimsiz... Yüreği dertten örülmüş bir coğrafya dile geliyor. Dilde sitem, gönülde yâre... Hazin hazin bir seher yeli esiyor Kudüs'ten. Kudüs yüreğinden vurulmuş düşlerimizin türbedarı. Melül mahzun Selahaddin'i bekliyor bütün sokaklar. Yüreğimize bir sızı gibi çöküyor gölgesi Mescid-i Aksa'nın. Derin ah oluyor Filistin. Bir derin ah...

İmamesi kopmuş bir tespihin taneleri gibi dört bir yana saçılmışız. İmamesi kopmuş bir tespih gibi... Hüznü çekiyor günler zamanın tespihinden. Hüznü... İnce ince bir ağıt havasında sızlıyor bütün rûzîgârlar. İçli bir Yemen türküsü çöllerde... Çöllerde kaybolmuş yollarımız. Yolunu yitirmiş sahralarda kervanımız. Yemenin kahvesi kekre, tadı yok Şam'ın şekerinin.

Yalnızlıktan yıkılmış bir dergâh gibidir şimdi Semerkant medreseleri. Zamanın üzerine yıkılmış... Buhara'da elemi çalışıyor yorgun tarlar. Alnı akıtmalı atlar yokluğa koşuyor. Bir bozkır karanlığı iniyor Kaşgar göklerine. Bir karanlık keleşlenip duruyor dolunay gecelere... Bir zaman yağması asırlık duvarlarda... Bir yağma...

Gönlü yağmalanmış bir tarih diz çöküyor şimdi acının rahlesine Kurtuba'da. Bir gramofon elemi döndürüp duruyor ağır aksak bir sesle. Yağmur yağıyor Endülüs'ün sokaklarına... Her damlası nâr-ı azap... Mağripli rüzgârlar uzun ıstırapları okşuyor. Ebu Hüreyre'nin kedileri ağlıyor Medine sokaklarında.

Tamburlar yüzlerce yıllık yorgunluğu çalışıyor Payitaht'ta kayıp giderken talihimizin ve tarihimizin yıldızı. Gönül kalamız düşüyor bütün cenk masallarında. Semavatın kubbesi çatlıyor bir ah çekince garipler. İnleyen bir ah oluyor şimdi geceler Hicaz-ı Şerif'te. Gölgesi gönlümüze yıkılan derin bir ah... Hicaz'da bir mahzun duruyor Nebî'nin kabri. Bir gariplik çöküyor serine Ümmet-i

Muhammet'in. Peygamberler Şahı'nın eteklerinde pervaz vuran güvercinler ayrılığa uçuyor. Yokluğa akıyor bütün sular. Bütün sular yokluğa...

Son Mevlevi ayini bitiyor tarihin avuçlarında. Konya'da semazenler dertten bir dolaşı döndürüyorlar eteklerinde. Galata Mevlevihanesi Şeyh Galip'ine ağlıyor. Halep'te Fakrı Ahmet Dede bitmeyen çileye oturuyor. Şen değil Halep. Şen olamamış... Gami yüklenmiş katarlar geçip gidiyor zamanın içinden. Bir damla gözyaşı akıp gidiyor ihtiyar dünyamızın gözlerinden... Bir damla yaş...

Uzun Mağrip gecelerinde ayın intiharını seyrediyor yıldızlar. Paramparça bir ay damlıyor Fırat Suyu'na. Kırık dökük bir ay... Kadim bir kederin şavkı vuruyor Diyarbakır surlarına. Firuze renkli bir güvercin donunda kanat vuruyor ayrılık İsfahan göklerinde. Firuze çılgınlıklar. Rüzgâr Şirazlı Hafız'ın beyitlerini fısıldamaz olmuş sevgilinin kulaklarına. Fuzuli kan revandır bir Kerbelâ beyitinde.

Trablusgarp'taki bir Türk askerinin tabakasındaki tü-

tün kadar mahzundur şimdi Libya'nın çocukları. Hicaz demiryolları kadar yalnızdır Ömer Muhtar. Sina çölünde kumlar iniyor... Gözlerine ayrılıktan mil çekilmiş Yakup gibiyiz şimdi. Yusuf'unu yitirmiş Kenan Elleri. Yusuf kuyuda...

Bütün esmerliğiyle bir keder tebessüm eder Kabilli bir çocuğun dudaklarında. Göğes çekilmiştir Afgan mücahitle-ri. Çocukların saçlarında hüznün en koyu şarkısını çalar rüzgârlar.

Harput'ta yitik zamanı meşk ediyor sazlar. Dün atalarının yaşadığı yerlerde bugün yabancı gibi dolaşan, nostalji yapan torunlara ağlıyor yüz yılların arşınladığı sokaklar. Yelelerinden yangınlar yükselen atlar bir yorgunluğu koşuyor kader menzilinde, ipek yolunda.

En sonunda mecalsiz kalıyor bütün sözcükler. Mushaf-ı Şerif'i boyunlarına dolayıp mekteplere koşan çocuklar kuş olup uçuyor tarihin göklerinde. Şehirler yerlere değil kalplere yıkılıyor. Böğrüne taş basıyor bütün coğrafya.

DÜNYA DA SİNEMA TÜRKİYE'DE SİNEMA ERZURUM'DA SİNEMA

☞ NİL GÜRPINAR

Sinema öyle bir keşiftir ki gün gelecek barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok daha fazla dünya medeniyetinin cephesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak uçlarında oturan insanların birbirlerini tanımalarını, sevmelerini temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, görünüş farklarını silecek; insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımcı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Sinema kültüründen bahsetmek için, sinemanın hayatımıza nasıl girdiğiyle ilgili birkaç bilgi vererek yazıma başlamak istiyorum.

Rönesans döneminde resimle, on sekizinci yüzyılda tiyatroyla, on dokuzuncu yüzyılda da teknolojinin gelişimiyle birlikte sinemayla tanıştık. Lumiere kardeşlerin 1895 yılında gerçekleştirdikleri gösterimler ilk sinema filmleri olarak kabul edilir. Sinemanın ortaya çıkışı, bir tartışmayı da bera-

berinde getirmiştir. Bu tartışmanın konusu sinemanın sanat olup olmadığıyla ilgilidir. Eisenstein, Pudovkin, Griffith, Renoir gibi bir çok sanatçı; sinemanın kolektif farklı bir çalışma olduğunu savunmuş ve bir sanat dalı olduğu konusunda ısrarcı olmuşlardır. 1928 yılına kadar izleyicinin karşısında olan sessiz filmler, daha sonraki yıllarda sesli filmlere dönüşmüşlerdir.

On dokuzuncu yılın başında yani I. Dünya savaşının yaşandığı yıllarda Avrupa da sinema gerilerken, Amerikan Sineması dikkat çekmeye başlamıştır. Sinema, bu dönemde ekonomik ve teknolojik açıdan büyük gelişme göstermiştir. 1932-1945 arasındaki yıllar Hollywood sinemasının altın çağı olmuştur. II. Dünya savaşı sonrasında ise televizyonun icadıyla birlikte Hollywood sineması parlak dönemini kaybetmiştir.

1950li yıllardan itibaren, diğer ülke sinemaları da altın çağlarını yaşamaya başlamıştır. Amerikan Sinemasına karşı ülkeler kendilerine özgü an-

latımlarıyla bağımsız filmler yapmaya başlamışlardır. Ülkemizde 1960 yılında 68 olan film sayısı, 1972 yılında 298 filme yükselmiştir.

Sinema, bir sanat dalı olmasının yanında bir endüstridir. Kapitali olan yapımcılara ihtiyacı vardır. Bu gerçeğin ışığında Türkiye de bu iş için sermayesi yeterli durumda olan girişimci yapımcılar film şirketlerini, sinemalarını kurmuşlardır. 1960 lı yıllarda ülkemizde ki kasabalarda bile film gösterimleri için sinemalar kurulmuştur. Yapımcılar, yedi bölgede yapılan bölge işletmecileri sisteminin sayesinde film dağıtımlarını yapmışlar, hatta bu sistem sayesinde film üretimi için gerekli olan sermayelerini temin etmişlerdir.

1960 – 1970 yılları arasında Erzurum'da halkın en önemli kültür ve eğlence ögesi olan sinemanın şehirde ki geçmişi çok eskilere dayanmaktadır.

Öyle ki Erzurum da 1916 – 1918 yılları arasında, Rusların film gösterimleri olmuştur.

Erzurum Belediyesi tarafından 1926 yılında inşa edilen Cumhuriyet Sineması, daha sonraki yıllarda birkaç kez yangın geçirmiş ilerleyen yıllarda Saray ve Dadaş sineması adlarını almıştır. 1955 -1965 yılları arasında şehirde sinema sayısı artmış, bölge işletmecileri sinemayla ilgili hummalı çalışmalara başlamışlardır. Bu dönemde filmler üretilmeye başlanmış, başta Doğu, Gürpınar, Arı, Güneş ve Ordunun Sineması birkaç sene arayla faaliyete girmişlerdir. Halkın en önemli eğlence yeri sinemalar olmuştur. Şehirde 1960 - 1970 arasında sinemaya gitmemiş insan sayısı yok denecek kadar azdır. Film gösterimlerinin yanı sıra galalar yapılmış, Nejdet Tosun, Şefik Döğen gibi birçok sinema sanatçısı Erzurum'a gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda sinemalar Erzurum halkına bir kültür köprüsü olmuştur.

Sinemanın en parlak dönemi Erzurum'da 1960 -1980 dir. 1964 de İstanbul da Cahit Gürpınar, Raci Karakaş, Kadir Kesemen adlı Erzurumlu sinemacı, film işletmecileri tarafından Dadaş Film Şirketi kurulmuş, kısa bir süre sonra ortakların ayrılmasıyla Cahit Gürpınar bu şirketi devam ettirerek, Türk Sinemasına birçok film üretmiştir. Dadaş Film Şirketi'nin Sinemamıza kazandırdığı beş film Erzurum'da çekilmiştir. Dadaş Film, yaklaşık 55 yıldır üretimlerine devam etmektedir. Dadaş Film Şirketi Yeşilçam Sinemasının bir üyesidir. Yeşilçam ismi İstanbul da ki filmcilerin çoğunlukla yerleştiği sokağın ismidir. Zaman içinde sinemamıza adını vermiştir.

1968 yılında tek kanal olarak başlayan televizyon yayınlarıyla birlikte Yeşilçam Sineması olumsuz manada

etkilenmiştir. 1980 Askeri darbesinin etkisiyle birlikte sonraki dönemde politik filmler, göç filmleri ağırlıkta olmak üzere, arabesk temalı toplumsal filmler üreten sinemamızda, özellikle sansürün etkisiyle psikolojik filmlerin ve kadın sorunlarını konu alan filmlerin öne çıktığını görüyoruz.

1980'li yılların sonunda Yabancı Sermaye Yasasında yapılan değişikliklerle birlikte Türkiye'deki sinema salonlarında Amerikan Sineması yapıtlarına verilen ayrıcalık ve öncelik, Özel televizyon kanallarının yayın hayatına başlaması ve video cihazlarının hayatımıza girmesiyle beraber Türk Sinemasında yeni bir dönem başlamıştır. 1990 yılından sonra sinema salonlarında gösterim imkanı bulan yerli yapım sayısında büyük düşüş görülmüştür. 2000' li yıllara gelindiğinde ise yerli sinemamızda,

popüler sinema ve yönetmen sineması yer almaktadır.

Günümüz de, Amerika'da, Avrupa'da olduğu gibi film gösterimleri (400- 450-750 kişilik) büyük salonların yerine, Alışveriş Merkezlerinde ki, daha küçük sinema salonlarında (50-100-200 kişilik) gerçekleşmektedir. Sosyal hayatta ki değişim ve televizyon yayınlarnın etkisi bu değişimin en büyük sebebidir.

Türkiye'de 1974 yılına kadar sinema eğitimi yoktur. İlk Sinema eğitimi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sinema Televiz-

yon Enstitüsü'nde Sami Şekeroglu'nun önderliğinde başlamıştır. Daha sonra ki yıllar da, birçok üniversite de sinema ve iletişim fakülteleri açılmıştır. Açılan bu fakülteler sayesinde günümüz de, bu alanda çalışmak isteyenler kolaylıkla sinema, televizyon eğitimi alma imkanına kavuşmuştur.

Erzurum da, 2006 - 2015 yılları arasında, Uluslararası Dadaş Film Festivalini gerçekleştiren şirketimiz Türk Sinemasının, ilk yıllarından günümüze kadar üretilen yapımlarını, sinema sanatçıla-

rını, Avrupa, Amerika, Orta Doğu ve Orta Asya sinema yapımlarını ve sanatçılarını Erzurum halkıyla buluşturmuştur. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İletişim Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi öğrencileriyle birlikte çalışmalar yapılmış, yapılan bu çalışmalarla gençlerin eğitimlerine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Gençlerimiz sinema sektörüyle yakından tanışma imkanı bulmuşlardır. Yaptığımız çalışmalar doğrultusunda şehirdeki ilkokul öğrencileri filmlere davet edilmiş, filmlerimiz, Tortum - Uzundere Belediye Başkanı Sayın Halis Özsoy sayesinde, o bölgede de gösterilerek bölge insanımız sanatçılarla buluşturulmuştur.

Covid 19 dünya da olduğu gibi ülkemizde de sinema sektörünü olumsuz manada etkilenmiştir. Bu salgından belki de en çok etkilenen kesim sanat ve sanatçılar olmuştur.

Atatürk, ülkemizin muasır medeniyetler seviyesine çıkmasının yollarından biri olarak sanatı da önemli bir yere koyuyor. O'nun "Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir." sözünün ne manaya geldiğini, yaşadığımız salgın sebebiyle çok iyi anladığımızı düşünüyorum.

Kaynaklar:

Çağın Sorgulayan Sinema - Ali Gevgilili

Bir levanten şövalye - Giovanni Scognamillo

Türk Sineması - Rekin Teksoy

Doç Dr Ala Sivas Gülçar

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Sineması ve Tarih (1918-1950)-Orhan İstanbul

1960'lı yıllar Türk Öykücülüğünde Sinema Dili ve Anlatım Teknikleri - Birsal Sağiroğlu

Erzurum'da sinema kültürü - Erdal Güzel

İSTANBUL

☰ Sadri ALIŞIK

Bu benim dünyaya ilk gelişim
 Yıkarak saltanatını koca Fatih'in
 Kundakla kefen arasında bir gün
 İstanbul İstanbul deyişim
 Merhaba Kız Kulesi merhaba
 Eyüpsultan Kanlıca Şehremini merhaba
 Bir İstanbul esiyor eski çocukluğumdan
 Eksi bozalı Arnavut kaldırımları lapa lapa
 Yuşa'dan mı okunurdu o ezanlar
 Hırkaîşerif'den mi
 Komşularımız kaptanlar
 Malta taşı ikindilerden kalan hala o beyaz gergeflerden mi
 Ve mercan terliklerinde unutulmuş çarşafı kadınlar
 Sanki duyunu umumiye emeklisi faytonlar
 Bak hala bir sonbahar Acıbadem'de
 Cuma selamlıklarından beri saraylılar
 Merhaba Beylerbeyi merhaba Sultanselim
 Merhaba iki gözüm İstanbul'um merhaba
 Aşı boyası sokaklarında ne mevsimler eskimiş
 Sakalsız saçlar kestirdiğim inci boncuklu berber dükkanları
 Kapalıçarşı Bakırcılar
 Lacivert mayıslarda köprü altları
 Ve Boğaziçi'nde Şirketi Hayriye duman duman
 Neredesin o İstanbul neredesin
 Hani çıkık seslerinde mehtapları dinlediğim
 Mediha teyzelerin leylak bahçeleri
 Büyükbabamın bitmeyen Kuvayi Milliye hikayeleri
 Hani tahta tekerlekli süslü arabalarım
 Hani bayram yerlerinde unutulmuş asude çocukluğum
 Gene başka bir İstanbul'da kafesli ıtırlarıyla bir sabah
 Beyaz başörtülerin lavanta çiçekli öğleden sonralarında ıslanan
 Açılır kapanır iskemlelerinde Uzunçarşımın
 İstanbul'u taşırdı bakır siniler
 Sultaniyegah'dan bir hidrellez mesiresi
 Sessiz sadakat şarkıları söylerdi
 Haliç vapurlarında söz kesilmiş tazeler
 Heey! yavrum heey!
 "Burunbahçe" dalyanında İstanbul'u çekerlerdi denizden
 Hiç ıslatmadan
 Kaç bayram mendili geçmişti elimden çeyiz sandıklarımın
 Bütün uykularımı koynuma alıp uyurdum İstanbul
 Rüyalarımda hala o günahlar uyanır
 Hiç geçemediğim sokaklarında işlenen
 Merhaba Sultanahmet Yerebatan merhaba
 Merhaba iki gözüm İstanbul merhaba
 Merhaba efendim
 Merhaba

ERZURUM ASKERİ GENEL VALİSİ SERGEY MIHAILOVIÇ DUHOVSKY'NİN ANILARI - 2/3 1877-1878 TÜRK-RUS HARBİNDE ERZURUM'UN İŞGALİ

Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY

21 Şubat 1878 tarihinde Erzurum'u teslim alan Rus ordusu 21 Eylül 1878 tarihinde 7 aylık bir işgalden sonra Berlin Antlaşmasına göre Erzurum'u Türklere teslim etmiştir. Erzurum'da ki Rus Askeri Genel Valisi Tümgeneral Sergey Mihailoviç Duhovskiy anılarını aynı yıl St. Petersburg 'ta yayınlamıştır. Anıların IV. ve son Bölümü Dergimizin gelecek sayısında yayınlanacaktır.

II. BÖLÜM

DEMARKASYON (SINIR BELİRLEME) HATTI HAKKINDA

Şimdi ateşkes ve demarkasyon hattı konusunda ayrıntılı koşullar oluşturmak

için komisyon çalışmalarının tasvirine geçeceğim.

Bu davanın ele alınmasının en başından, hatta benim Haskale'ye varışından önce, Türklerin sınır çizgisine bakış açılarının barışın bitiminde Rus topraklarına bağlanabilecek bir alanın kenarı olduğu ortaya çıktı ve bu nedenle Türk temsilciler, özellikle sınır çizgilerinin geçici çizgiler olduğunun ve yalnızca ateşkes sırasında geçerli olduğunun açıklanan ateşkes şartlarına dahil edilmesinde ısrar ettiler.

Kafkas Ordusu Başkomutanı Ekselansları'nın verdiği talimatta, diğer şeylerin yanı sıra Erzurum'da konuşlu birliklerin Bayburt-Mamahatun

hattının ötesine, bu iki noktaya yerleşme hakkı ile çıkarılması ve Beyazıt Sancağı ve Van bölgesinin, Van şehrinin paraleline kadar olan kısmının Türk birliklerinden arındırılması isteniyordu. Sonuç olarak, komisyonumuz üyeleri, Türklere, ilgili noktalardan¹ geçecek böyle bir sınır çizgisini kabul etmelerini istediler, ancak sonrasında bu çizginin Van şehrinin tam paralelinden çizilemeyeceği ortaya çıktı, çünkü ateşkesin imzalandığı günden çok önce, Türk müfrezesi altıdan fazla piyade taburundan oluşan bir kuvvetle Van Gölü'nün kuzeydoğu ucundan çok uzakta olmayan Bergiri-Kale köyünün yakınında durmuştu.

¹ Bu noktalar şunlardır: Petekrek köyü, Çorok-su nehri, Gişen köyü, Mahürşen, İspir dağı, Çorok-su nehri, Bakhsı köyü, Meşegren, Ortuzı, Khorur, Gez, Çorok-su nehri, Makur köyü, Çorok ve Kari-su nehirlerinin ayrı bir aralığında, Mirza-oğluhan köyü, Karasu nehri, Pekerç köyü, Mamahatun dağı, Şirin köyü nehri, Koçdağ dağı, Karabek-şargik köyü, Cerme, Karga-Bazar, Karagamza, Boğlu, Avatank dağı, Karova köyü, Akça, Karur-dağ eteği, Zordagan köyü, Namrud-dağ, Sivratsor köyü, Prkhos, Akrek, Elcevan-kale, Horans, Khrm, Khuncak, Akso-Sırov, Eriyaks, Arnıs, Gorahan, Gevriçyan, Ejen durma, Badıs-ağa, r. Çubulhu nehri, Antan-göl gölü.

Türk sınır çizgisine neredeyse paralel olarak, bizim çizgi² geçmeliydi, ayrıca Rus temsilcilerinin sınır çizgilerini temel aldığı ana noktaların: Oltu, Erzurum, Hınıs-Kale, Melezgert, Beyazıt'ın Ruslara; İstir, Bayburt, Mamahatun, Muş, Bitlis ve Van'ın Türklere aid olduğu kabul edildi. Bu noktaları her iki taraf için de koruyarak, mümkün olduğunca doğal sınırlara bağlı kalarak tarafsız bir bölge oluşturması gerekiyordu. Her iki tarafın da bu hatların ötesinde kalmış birlikleri geri çekilmek zorunda idi. Böyle bir öneri, her iki savaşan tarafın aralarındaki ateşkes sırasında kazara çatışmalarını önlemek için yeterli genişlikte bir toprak şeridi oluşturmak için eşit haklara sahip olmaları fikrinden kaynaklanıyordu.

Ana hatlarıyla belirtilen konularda müzakereler sürerken zaman bir hayli geçiyordu; bu durum daha bir kaç gün devam edebilirdi. Bu nedenle, komisyonlar sınır çizgilerinin nihai belirlenmesini beklemeden ateşkes şartlarına ilişkin bir akit imzalamak konusunda anlaşıldılar. Bu, söylendiği gibi, 7 Şubat'ta Erzurum'da gerçekleşti.

Genel olarak, bir sınır çizgisi (demarkasyon hattı) üzerindeki müzakereler çok zordu. Çünkü Türk komutanlar harita okumayı bilmiyorlardı.

Alaca'da ve Deveboynu'nda Muhtar Paşa birliklerinde bulunan haritaların kaybından sonra ellerinde neredeyse hiç haritaları yoktu. Yörenin her köşesini ezberleyen İsmail Paşa, bizzat komisyon üyelerine talimat veriyordu. Bölgeyi çok yakından tanımayanların kafası karışıyor, dün teklif edileni bugün reddediyorlardı. Müzakerelerimizin sonu yok

gibiydi. Bunun ışığında, Müşir'in yola çıktığı gün, bizim Musa aracılığıyla ondan Erzurum'da kalan Türk temsilcilerine kesin talimatlar vermesini talep ettim ve şu ana kadar duyduklarımın tam olarak Türklerin ne istediklerini bile

anlayamadığımı, aksi takdirde gereksiz müzakereleri durduracağımı ve sonuç elde etmenin imkansızlığını üstlerime rapor edeceğimi söyledim.

İsmail Paşa'nın ayrılmasından sonra, Türk komisyonunun başkanı bana, Müşir'in bölgede Türk askeri işgalinin kesinlikle yapılmasını emrettiği noktaların bir listesini içeren yazılı bir emrini takdim etti. Bunların birliklerimizin ileri noktaları olduğu ortaya çıktı; bazı yerlerde askerlerimizin konuşlandığı köyler bile (örneğin Karabnik köyü, Hınıs-kale yakınlarındaki birkaç köy) kendilerini Türk kontrolünde buldular. Türk birlikleri hemen hemen her yerde bu hattın oldukça uzaktaydı; ancak Müşir, kamplarının ileri noktalarından başka bir hattın geçmesine bile izin vermemiş, iki hat arasındaki boşluğu nötr olarak tanımlamıştı. "Tarafsız şeride ihtiyacım yok" dedi; "Ruslar isterlerse birliklerini geri püskürterek bunu oluştursunlar". Anlaşmaya varılmayacağı belli oldu.

Ancak, müşirin taleplerinin tarafsızlığına gören Türk komisyonu üyeleri, bir anlaşma girişiminde bulunmaya karar vererek İsmail Paşa'nın çizgisini değiştirdiler. Sonrasında ise tarafsız bir bölge oluşturmak için bir çizgi yeri-

2 Bu hat ayrı bir sırta Livan-Kalık köyünden çekilecekti Çorok, Tortum ve Kari-su, Kop-dağ, Naşakhalu karakolu yakınında, Ak dağ, Korasu nehri, Mercan dağ, Yeniköy köyü, Kaurma-Chukhur dağları, Karakaya dağı, Taps-ığı köyü, Tüysüs, Kara-seyh, Tuzla, Merkan, Gök-oglan, Gom, Bingöl-dağ, Sevin köyü, Hasur dağları, Murad-çay, Kazan-göl ve Nozik-göl gölleri arasındaki dağlar, Suphan-dağ, Kharaher köyü, Banzet vadisi ile Van gölü arasındaki Süleyman-Khambet, Kükürddag, Ali-dağ, Khorı, Tendürek, Güre, göl, Kazlı-göl.

ne birbirinden beş verst aralı iki paralel çizgi çizmeyi teklif ettiler. Biri Ruslar için diğeri Türkler için, her biri kendi yönünde 2,5 verst (yarım saatlik yürüyüş) olmak üzere.

Rus komisyonu, meseleyi bitirmek için, İsmail Paşa'nın düzeltilmiş çizgisini Rus sınır çizgisi olarak kabul etmeye ve meselenin bütün seyrini akitte belirtmeğe ve akitte Türk çizgisinin olması gerektiğini ifade etmeye razı oldu. Türk hattını buldukları yerin ana noktalarına: Bayburt, Mamahatun, Muş, Bitlis ve Van'a yaklaştırılması ve bu hatlar arasındaki boşluğu tarafsız olarak kabul etmeleri gerektiği ifade edildi ve bu şekilde yapıldı. Akit, 14 Şubat'ta Rusça ve Türkçe olarak imzalandı. Rus komisyonu, İsmail Paşa'nın düzelttiği çizgiyi Türk sınır çizgisi olarak kabul edilmesinin Rus temsilcileri tarafından askeri çıkarlarımızla tutarsız bulunduğunu bildirdi. Bu, mütareke sırasında Türklerin güçlerini arka muhabereimize o kadar yakın yoğunlaştırmasına izin verecekti ki, yeni bir savaş durumunda ciddi zorluklar ortaya çıkabilir ve savaş yeniden başladığında savaşanların nispi konumu, durumu Türkler için iyileştirilebilirdi. Durum ateşkes günlerinde olduğu gibi (sol kanadımızı çok cesurca saran Türk sınır çizgisi yüzünden) bizim için daha da kötü olurdu.

Bildiğim kadarıyla, kordordu komutanı Müşir İsmail-Paşa'ya uygun bir beyanatla başvurdu; ama ikincisinden o kadar belirsiz bir yanıt alındı ki, ondan yeni bir anlam çı-

karılamazdı. Bu arada, birliklerimiz için Rus hududu komisyonu tarafından tanınan hattın noktaları³ ilan edilmiş ve bu hat taslağı doğrultusunda Erzurum bölgemizin idari taksiminde bazı değişiklikler yapılmıştır.

14 Şubat'ta akidin imzalanmasından birkaç gün sonra, dürüst olmak gerekirse, kişisel olarak ellerinden geldiği kadar iyi niyetle hareket eden Türk yetkililer, Erzincan'a, Anadolu ordusunun ana karargâhına gittiler.

► III. BÖLÜM

TÜRLERİNE İADE EDİLENE KADAR ŞEHRİN VE BÖLGENİN DURUMU

15 Ağustos'ta Korgeneral Lazarev'den Kars'tan şu içerikte bir yazı aldım: "Batum ve ilçesinin bize teslim edilmesinden hemen sonra birliklerimizin Erzurum'dan yeni sınır hattının ötesine çekileceğini önceden uyarıyorum. Şimdi sizden, Türklerden aldığımız tüm emlakı, emrin alınması üzerine derhal teslim edilmesi için açıklığa kavuşturmaya özen göstermenizi; Erzurum'un iadesi için prosedürü hazırlayıp belirlemenizi ve Türk makamlarını yaklaşan değişiklik hakkında uyarmanızı rica ediyorum".

Erzurum'un ve tüm bölgenin Osmanlı makamlarına devredilmesinden bahsetmeden önce şehrin ve bölgenin yazıyı aldığım gündeki durumu hakkında birkaç söz söyleyeceğim.

Rusların buraya girişlerinin üzerinden yarım yıldan fazla

bir süre geçti ve bizim bölgeye giriş dönemimize göre çok şey değişti. Berlin Kongresi'nin sonuçlarından önce, savaşın yenilenmesi olasılığı ortadan kalkmadı, zaman zaman bu ihtimal kuşkusuz kabul ediliyordu ve hem Türkler, hem de biz, buna uygun olarak yeni askeri hareketlere hazırlanmaya devam ediyorduk. Berlin Antlaşması'nın kamuoyuna ilan edilmesinden sonra bile, iki karşıt ordunun militan havası hemen soğumadı.

Türk ordusu tüm zamanını kendinin yeniden inşasına adadı. Müşir İsmail Paşa ve kurmayları yorulmadan çalıştılar: genç askerler topladılar, taburlar ve alaylar oluşturdular, Kürt milisleri için uğraştılar, yeni gıda malzemelerinin ve özellikle ateşli silah malzemelerinin hazırlanmasına özen gösterdiler. Ancak tükenmiş bölgede ve orduda çok şey yapmak zordu ve tüm çabalara rağmen Anadolu ordusu, bileşiminde 80 tabur olmasına rağmen, yine de korkunç bir gücü temsil etmekten uzaktı. Nitelikli at bulmanın zorluğu ve sert kış mevsiminde Türk birliklerinin Erzurum'dan acele çıkması sırasında maddi kısmının son derece yetersiz, karışık ve düzensiz olması nedeniyle hemen hemen her şeyde eksiklik vardı, özellikle topçu ve süvari birliklerinde. Hepsinden önemlisi, deyim yerindeyse tüm orduya nüfuz eden bu moral bozukluğu, dikkat çekiyordu. Tecrübeyle öğrenilen Türk subayları, daha fazla mücadelenin boşuna olduğunu tekrarlamaya devam ediyor ve askerler ise, neredeyse kayıtsız hale gelmişti-

3 Bu noktalar yaklaşık olarak aşağıdaki gibidir: Ardanuç dağı, Sivridağ, Tortum, Dumri-dağ, Küküren, Tuzla, Hamır-dağ, Ak-dağ, Şakir dağı, Ala-dağ, Tendirrek ve bundan sonra İran sınırına kadar.

ler. Firar her yerde güçlüydü ve genel olarak, yeni bir savaş durumunda, İngiliz yöneticilerin yardımıyla bile Anadolu ordusunun güçlerimizle rekabet etmesinin çok zor olacağı kesin olarak söylenebilirdi. Bu ordunun ana karargâhı Erzincan'da bulunmaya devam ediyordu. Yolların durumu ve ulaşım araçlarının tükenmesi, Trabzon'a deniz yoluyla getirilen askeri malzemelerin hepsinin Erzincan'a taşınmasını uzun süre engelliyordu ve hepsi bir arada ele alındığında, geçen yılın başında malzemelerin şaşırı bolluğunu temsil etmekten çok uzaktı. Elimizde bulunan Erzurum'un zengin depoları Türkler için çok önemli ve değerli bir kayıp teşkil ediyordu.

Konumumuzun alanı, esas olarak Hınıs-kale ilçesi ile birlikte Şubat ayı sonunda Türklere gönüllü bırakmamız nedeniyle değişmişti. Hasan-kale ve Hınıs arasında 10.000 ila 11.000 fitlik geçitlerden geçen tehlikeli bir yol boyunca iletişim kurmanın olağanüstü zorluğu nedeniyle, birliklerimizin Hınıs'ta daha fazla kalması çok büyük zorluklar yarattı; ayrıca Erzurum'u bloke eden piyade birliğinin üçüncü kısmı, yani Kafkas Grenadiye tümeni Mart ayında Alexandropol'e geri çekilmişti, böylece Hınıs'ın işgali asker sayısı açısından yetersiz hale gelmişti. Korgeneral Loris Melikov, Müşir İsmail Paşa'ya birliklerimizin Hınıs'tan çekildiğini bir mektupta bildirmiş ve derhal birlikleriyle birlikte orayı işgal ederek Türk idaresini geri getirmesini önermiştir. Birliklerimizin geri çekilmesinden sonra Hınıs'taki eski bölge yönetimimizin orada bırakıl-

ması imkansızdı, çünkü yerel Kürtleri ve Müslümanları Hıristiyanlara saldırmaktan yalnızca askeri güç alıkoyabilirdi. Müşir'in aldığı tüm önlemlere rağmen, birliklerimiz Hınıs'ı terk ettikten hemen sonra Hıristiyanlara karşı soygunlar ve her türlü zulüm başladığından, onların kalabalıkları sürekli olarak Erzurum'daki yetkililerimize yardım talebiyle geliyordu.

Türklerin, özellikle de Müşir'in, sınır çizgisini sıkı bir şekilde gözetmeye çalıştıklarının hakkını vermeliyiz. Bireysel çalışanlar tarafından, çeşitli vergiler ve hatta askerler toplamak için birkaç rastgele sınır çizgisini geçme girişiminde bulunulmuştu, ancak ortaya çıktığı gibi, bu neredeyse yalnızca, üst veya alt Türk yetkililerin coğrafi haritaları bilmemelerinden veya daha doğrusu, bu kartların eksikliğinden ileri geliyordu. İstisnasız tüm yerleşimler sınır çizgisinin noktaları listesine dahil edilemedi, bu arada Türkler adsız ve birliklerimiz tarafından işgal edilmeyen her şeyi kendilerine ait görüyorlardı. Tam yaz başlayana kadar, dağlardaki kar, her iki taraftaki temsilcilerin sınır hattın yerinde belirlemelerini engelliyordu; daha sonra müşirden bunun için haritayı bilen bir Türk subayını göndermesini ne kadar istesem de gönderilmedi. Anadolu ordusunda bu işe uygun bulunan dört subayın da (ki bundan fazlası yoktu) farklı yönere atandığı bilgisi bana verildi. Sınır çizgisiyle ilgili en büyük yanlış anlaşılma Temmuz ayında meydana geldi: önemsiz bir tesadüf sonucu, komşu küçük Türk makamlarının, yukarı

Aras'ın Erzurum ve Hasankale ovalarından yüksek Palandöken dağları ile ayrılan tüm Kürt köylerinin kendilerine aitmiş gibi düşünmeye devam ettikleri ortaya çıktı. Bu yüksek, sert yerlerde, orası sakinken, asker göndermeye gerek yoktu ve Türkler bunu bölgenin bize ait olmadığını kanıtı olarak algıyormuşlar. Aynı türden önemli sıkıntılara ve yanlış anlaşılmalara da neden olan bir diğer olay, Olta ilçesinin Tauskert bölümünde vuku buldu, orada asker toplamak için köyleri dolaşan Türk subaylarının tutuklandığı bile oldu. Müşir, yanlış anlaşılmanın nedenini açıkladıktan sonra, astlarından hiçbirinin artık emirlerimize itiraz etmeyeceğini ve sınır çizgisinin ayrıntıları konusunda tamamen bana güvendiğini bildirdi.

Erzurum bölgesinin tüm alanı, Hınıs ilçesinin kaldırılmasından sonra altı ilçeye bölünmüş olarak kaldı: Erzurum, Hasankale, Oltu, Horasan, Alaşkert ve Beyazıt. Kafkas-Türkiye sınırındaki aktif kolordu yönetiminin kaldırılmasıyla, Kars-Erzurum hattını işgal eden birliklerden (Temmuz ayında) Kars müfrezesi kurulduğunda, - Erivan müfrezesinin Alaşkert ve Beyazıt'ı işgal eden birlikleri ona tabi olmaktan çıkarıldı ve son iki ilçe (Alaşkert ve Bayazet) Erzurum bölgesinden çekilip, Erivan Müfrezesi Başkanlığına tabi kılındı. Daha sonra Erzurum bölgesinde sadece dört ilçe kaldı.

Bu yüksek bölgede karlar genellikle çok geç eridikten sonra, hem hasat için hem de ölümcül kış boyunca çok fazla gelişen tifo miazmalarının

yok edilmesi için faydalı olan yağmurlu bir bahar geldi. Tarlalar, çayırlar yeşerdi, hava tazelendi; ve sakinler ve askerler canlandı. Ölümcül tifo salgını zayıflamaya başladı ve Mayıs ayında neredeyse tamamen durdu. Ancak Temmuz ortasından itibaren sıcaklar başladı, burada 40 veya 50 günden fazla sürmedi, ama o zaman bile serin, sağlıklı gecelerle devam etti. Ağustos ayının ikinci yarısında, sıcaklık çoktan yatışmıştı.

İyileşen birçok Türk askerinin Erzurum'dan ayrılmasının ardından burada kalan Türk doktor ve çeşitli timlerin sayısı hızla azaldı. 4600 Türk hastadan 1 Ağustos'a kadar, iki doktorla birlikte sadece 28 kişi kaldı ve bu kalanlar herhangi bir engel olmadan ayrılabilir, ancak Türk yetkililerin buraya geri döneceğini duyunca ve Erzincan'a götürülenden sonra bile önemli sayıda olan revir emlakına bakmak için kalmayı gerekli bulduklarından dolayı çıkışlarını yavaşlattılar. Sadece merkezi daimî hastane hariç tüm devlete ait Türk binaları yavaş yavaş elimize geçti.

Erzurum'da çok sayıda yoğunlaşan ve Pasinler ovasının çeşitli noktalarına dağılan hastanelerimiz yollar tamamen kuruyana kadar büyük bir yoksulluk içindeydi. Bir zamanlar Erzurum şehrinde 7.000'e kadar ve toplamda Pasinler ovasının hastaneleri ve revirleriyle birlikte -15.000'e kadar hastamız vardı. Onlar için lazım bölgeden bulunması mümkün olan her şey: binalar, yiyecekler, iç düzenleme öğeleri ve hastaların kıyafetleri - her şey temin edildi; ancak

güçler ve bu vasıtalar yetersiz olduğundan ve ana umutlar yaklaşan sıcak mevsime kaldı. Hastanelerde 200 kişilik bir kadroyla 1.400 kişiye varan hastalarımızın yaşadığı tüm zorlukları tarif etmek imkânsız. Birlik birimlerinden hastaları hastaneye göndermeyi çoktan bırakmışlardı ve bazı bölüklerde neredeyse hiç sağlıklı insan kalmamıştı. Hastane ve revirlerin olduğu her yerde askerlerimizin önemli bir mezarlığı oluşturulmuş, Erzurum'da Ağustos ayı başında defnedilen subay ve asker sayısı 3.000'e ulaşmıştı. Siyasi olaylar, henüz tam olarak kuru olmayan yollara rağmen, Nisan sonunda hastaların acele ve yoğun bir şekilde tahliye edilmesini zorunlu kıldı. Yollar, aynı anda ve birkaç gün içinde köylerden 1.500'den fazla toplanan açık ve kapalı at arabalarıyla kapatıldı. Nakil yapılan hastaların Kars bölgesi ve ötesinde yerleştirilmesi, Erzurum bölgesini eşit derecede temizleyerek yerel hijyen koşullarının hızla iyileşmesine katkıda bulundu.

Her yerde birliklerimiz ilk fırsatta kampa çekildi. Erzurum'un yakınlığında, Palandöken'in yamaçları boyunca, cephesi şehre bakan kamp alanı seçildi. Bu alandaki 48 topun namluları Kars yoluna taraf çevrilmişti. Sadece, geçen yıl 28 Ekim'de Aziziye Kalesi'ne yaptığı şanlı taarruzdan sonra Erzurum'da efendi olma hakkına en fazla sahip olan 153. Bakü Piyade Alayı garnizon olarak şehirde bırakıldı: birer tabur olmakla Kalede ve Keremetli tabyasında ve iki tabur, önce apartmanlarda, ardından şehir içinde özel bir kampta. Sadece Mayıs ayının sonunda,

çok sayıda tabura takviye gelmeye başladı. Her seferinde şehir boyunca bilinçli olarak refakat edilen genç, sağlıklı askerlerin ortaya çıkışı, birliklerimiz ve yerel Hıristiyanlar üzerinde canlandırıcı, neşeli bir izlenim ve Müslümanlar üzerinde, tam tersine, tatsız bir izlenim bırakıyordu. Haziran ayının sonunda, bu konuda her şey çoktan değişmişti. Şehrin yakınındaki kamp, yeni gelen birkaç birlik tarafından güçlendirildi ve neşeli ve muhteşem bir görünüme kavuştu. Türk askeri depolarının envanterlerinin derlenmesiyle özenli tesellümü yavaş yavaş ilerliyordu ve aynı zamanda depolarda nezaretçi Türk subay ve askerlerinin sayısı azaltıldı ve her yerde Türk nöbetçilerin yerini Ruslar aldı. Kısa süre sonra şehir ve bölge, sanki Ruslar buraya uzun zaman önce yerleşmiş gibi, tamamen Rus bir karaktere büründü.

Özel bir emre göre bazı kalelerde ve bazı yerlerde tahkimatların havaya uçurulması için hazırlıklar yapılmış; bu hazırlıkların çoğu, istihkâmlarımızın konuşlandığı ve özel kişilerin girmesinin yasak olduğu Mecidiye ve Aziziye tabyalarında yapıldı. Kışın çok alelacele uzatılan ve sürekli bozulan askeri telgraf hattı elden geçirildi.

Birliklerimizin sayısı ve birleşiminden, yapılanma ayrıntılarından, tedariklerinden, konum ve yaşamlarından, mesleklerinden ve hizmetlerinden bahsetmiyorum, çünkü bu benim doğrudan kontrolüm dışındaydı.

Erzurum şehrine girer girmez, sokaklarını, meydanlarını ve sayısız hendekleri,

abluka sırasında birçok ölü hayvanın ve her türlü pisliğin biriktiği kar ve buz kütlelerinden aktif olarak temizlemeye başladık. Şehir ve Rus hazinesi hesabına düşük bir yevmiye ile bu, sadece sakinlere yaptırıldı. Yerliler, Ruslar neden böyle bir işe giriyor, iki veya üç ay içinde, olağan şiddetli yağmurlar ve dağlardan gelen akarsular tüm şehri sorunsuz bir şekilde temizleyecek, diye şaşırıyorlardı. Bu arada bu iki, üç ay boyunca temizliğin korunması bizim için özellikle önemliydi.

Çalışma emri hem Müslümanlar, hem de Hıristiyanlar tarafından sorgu sualsiz gerçekleştirildi; bir işçi için yaklaşık 40 kopek, bir araba için yaklaşık 1 ruble yevmiye tayin edilmişti. Şehre geçici olarak gelen tüm evsiz yoksullar aynı işe gönderilirdi, bu da onları her türlü ayıplanacak işlerden uzaklaştırır ve onlara geçim kaynağı sağlıyordu.

Bütün sıhhi müfrezelerin başı Dr. Remmert Erzurum'a geldi ve burada Dr. Reitlinger komutasındaki özel bir müfrezenin faaliyetlerini gerçekleştirdi. Bölge müfrezesi, askerlerin ve özellikle hastaların yerleştikleri tüm binaları derhal temizleyip dezenfekte etmeye, bir süre sonra da abluka sırasında tifüs ve diğer hastalıklardan ölen Türk askerlerinin gömüldüğü mezarlıkları dezenfekte etmeye başladı. Bu mezarlıklarda çok sayıda mezar karlarının erimesiyle açığa çıkmış ve enfeksiyon bulaştırma tehdidi oluşturuyordu. Sıhhi önlemler yöntemi ve Türklerin masraflarına katılım hakkında birçok tartışmadan sonra, Türk vaatlerinin

asla yerine getirilemeyeceği açık olduğundan, tüm işleri sıhhi müfrezemiz hesabına yapmaya karar verildi. Bu işler 25.000 rubleye mal oldu ve oldukça vicdani bir şekilde yürütüldü, bu da, şüphesiz, savaştan sonra çok kolay ortaya çıkan salgın hastalıkların tamamen ortadan kaldırılmasının ana nedenlerinden biri oldu.

Şehir yönetimi ve yerel halktan polis, memurlarımız ve yetkililerimizin öncülüğünde çok özenle çalışıyordu. En büyük sıkıntı, şehirde hadsiz sayıda Türk ve Rus hastalara ek olarak, topçu ve süvari birimlerine sahip 20'den fazla piyade taburunun yoğunlaştığı bir zamanda birliklerin dairelere yerleştirilmesinden kaynaklandı. Yetkililerimizin yerleştirilmesinden her türlü vasıtalarla kaçınan Müslümanlar, sayısız asılsız şikâyetle bulunuyorlardı.

Zararlı buharlarıyla kokuşmuş suların durgunlaştığı şehrin ortasındaki derin çukurların doldurulması için çalışma başlatıldı ve Ağustos ayının sonunda bu çukurların yerinde geniş bir meydan oluşturuldu ve hemen at ve sığır tüccarlara şehir lehine belirli bir ücret karşılığında kirayla verildi. İlbaharda birçok oluk boyunca 700'e kadar ağaç dikildi.

Yavaş yavaş canlanan ticaret, sakinler tarafından ücretsiz olarak seçilen kişilerden özel bir ticaret mahkemesinin (taciret) kurulmasını gerektiriyordu. Tütün üzerindeki özel tüketim vergisinin ve içecekler üzerindeki her türlü gümrük vergilerinin geçici olarak kaldırılması ticaretin canlan-

masına katkıda bulunmuştu. Otlakların meydana çıkmasıyla ve ulaşım araçlarının nispeten ucuzlaşmasıyla, İran transit kervanları ortaya çıktılar ve kışın inanılmaz yüksek olan her türlü malın fiyatları yavaş yavaş düşmeye başladı.

Banknotlarımız her zaman baskın para birimi olmuştu. Sakinler ve özellikle tüccarlar onları çok isteyerek alıyorlardı, bir rublelik banknot için bizim metal bozukluklarla (1 ruble 5 kopek ve 1 ruble 10 kopek) ve 26 - 30 kuruş (20 yerine) Türkiye kaimeleriyle ödeme yapıyorlardı. Bu kaimeler tedavülden tamamen çekilemedi, çünkü aksi takdirde tüm Türk hastaneleri, memurları ve Türkiye'den geçim kaynağı olan kişiler geçemezdi. Şehir polisi, çoğu zaman, asil Türklerin bile tüccarların, temel yaşam ihtiyaçları olan malları Türk parasına satmayarak, Rus parası talep ettiklerine dair şikâyetlerini kabul etmek zorunda kalıyordu. Rus altını neredeyse görünmezdi; Türk altınına - tedavülde rastlanılıyordu. Aylık olarak, ticari ürünler için taban fiyatları onaylıyordum; bu fiyatlar çarşıların yakınında göze çarpan yerlerde Rusça ve Türkçe olarak asılıyorlardı.

Başkomutanın izniyle, sakinler her türlü vergiden muaf tutuldu ve ancak yaz sonunda, mükemmel bir hasat belirtildiğinde, onlara, cari yılda tarla ürünlerinden Türk makamları tarafından yapıldığı aynı esasa göre olağan aşar vergisi toplanacağı açıklandı. Bu vergi bize çok büyük erzak stoklama beklentisi verdi, ancak vergi toplama daha yeni başlamışken Erzurum'dan ayrılma emri geldi.

İlkbaharda, Türk makamları bana Babiali'nin emrinin bir nüshasını gönderdiler ve Ayastefanos anlaşmasına göre Türkiye'de kalan tüm köylerden koyun vergisi toplamaya ya da koyunları saymak için Türk görevlilere izin vermemi istediler. Bu sayı genellikle ilkbaharda sığırlar yaz göçleri için yaylaya çıkmadan önce yapılır; zamanında yapılmazsa, doğru yapılamaz. Tabii ki, Rus yönetimi bölgede faaliyet gösterdiği sürece tek bir yetkilinin bile bir şey yapmasına izin verilmeyeceğini, tek yapabileceğim koyunların sayısı hakkında bilgi toplamak için yetkililerime talimat vermek olduğunu, anılan bilgilerin ülkeyi onlara teslim ettiğimizde Türklere verileceğini beyan ettim.

Köylerde ve şehirde yaşayanlar, geçen yıl askerlere daha önce duyulmamış fiyatlara erzak satarak, büyük meblağlarda para kazandılar ve bölge, Türk yönetiminde olduklarının aksine, tamamen sakindi. Bölgenin on aylık ve Erzurum şehrinin yedi aylık işgali boyunca sadece yedi soygun ve cinayet vakası olurken, sınır hattının Türk tarafındaki çeşitli köylerden, özellikle de Hristiyan olanlardan temsilciler, onları sürekli soygunlardan koruma isteği ile durmadan bana geldiler.

Yönetimimizin sınırları içinde ender görülen soygun ve cinayet vakaları elbette en ağır şekilde kovuşturulurdu; Cinayette köyde oturan üç kişi yakalandı. Çiftlik köyü sakininin katil zanlıları üç kişi sahra askeri mahkemesinin kararı-

na göre gün başında asılarak idam edildiler; daha az ciddi suçlardan hüküm giyen birkaç kişi, hapis cezasına çarptırılarak Kars ve Aleksandropol'e gönderildiler.

Genel olarak maddi anlamda, yerel halk için bölgeyi işgal ettiğimiz dönem, hem Hristiyanlar hem de Müslümanların kendi deyimleriyle, halkın hafızasında uzun süre onlarla kalacak bir tatildi dönemiymi. Vergi muafiyeti ve bölge sakinlerinin tam bir barışa sahip olduklarına dair haberler Anadolu'nun içlerine kadar yayıldı, şüphesiz ve bu yaz savaş devam ederse bize çok yardımcı olacak ve yıllar sonra yeni bir savaş başlarsa gelecekte de sonuçsuz kalmayacak.

31 Mayıs'ta Korgeneral Lazarev Erzurum'a geldi, yaklaşık üç hafta burada kaldı. Şehirde kaldığı süre boyunca, halkın kendisine yaptığı coşkulu ve ciddi karşılamayı ve Müslüman temsilcileri bile dahil tüm sınıfların gösterdiği alkışları görmek gerekiyordu. Şehrin en eski sakinlerine göre bu süre Erzurum'da daha önce hiç görülmemiş bir bayram kutlamalarıydı.

Erzurum'un işgalinden hemen sonra istatistiki betimlemeleri derlemek için bölgeye şahıslar gönderilmesi talebini içeren rapor gönderdim. Ne yazık ki, koşullar raporlarımın gerçekleşmesine izin vermedi. Nüfusun sayısı ve dinlere ve milliyetlere göre dağılımı hakkında mümkün olduğu kadar halkı huzursuz etmeyecek şekilde bilgi toplamakla ilçe reislerini görevlendirdim. Bölgeyle ilgili diğer bilgilerin top-

lanması ve geliştirilmesi için maiyetimde olan bir memura (Bay Yeritsov'a) gereken imkanları sağladım ve bu görevli birkaç zaman içinde uygulanabilir çalışmalar sunulacak. Benim yetki alanımdaki imkanlarla bu meseleyi daha da büyütmek mümkün değildi: ilk günden son günlere kadar idarenin istisnasız bütün kademeleri sıkı çalışmaktan yorulmuştu.

Sahada topografik çalışmaların yapılmasına izin veren bahar gelir gelmez, askeri topografya şubesinin emriyle, bölgeye topograflar gönderildi. Bu topografların çalışmalarını sonucu sınır çizgisinin bizim tarafındaki tüm alanın net bir haritası çizildi. Sadece, Türkler tarafından geri verilen, en sert kış mevsiminde, hiçbir saha çalışmasının düşünülmemeyeceği Hınıs bölgesi, haritaya alınmadan kaldı.

Bölgenin erken terk edilme ihtimali ortaya çıkınca, helak olan askerlerimizin en azından en geniş mezarlıklarının düzenlenmesine dikkat çekildi. Hasankale'de ve Erzurum'daki iki mezarlıkta, muhtemelen dayanıklı anıtlar dikildi. Bu anıtlardan başlıcasına, tam olarak Erzurum Hristiyan mezarlığında olanına, içindeki mermer levhalar üzerinde uygun yazıtlar olan zarif bir şapel görünümü verildi⁴. Bu anıt 5.000 rubleye mal oluyor; inşaatçısı bir istihkamacı Teğmen Yanush'du. Bu anıtın, aynı zamanda Erzurum yakınlarındaki ve Hasankale'deki anıtların temellerinin atılması ve kutsanmaları, birliklerin katılımıyla törenlerle yapıldı.

4 Anıtın eklenen planına bakınız.

Müslümanlar, elbette, bölgeye girişimizi nefretle karşıladılar, ancak bir süre sonra sıradan insanlar, yetkililerin onlara zulmetmediğini, aksine her konuda onlara Hıristiyan gibi davrandığını görerek, konumlarıyla bir şekilde barıştılar ve hatta onun faydalarını değerlendirdiler. Müslümanlar hiçbir zaman otoritelerimize açıkça karşı çıkmaya ya da Hıristiyanları ezmeye hiçbir yerde cesaret edemediler; buna ulaşmak kolay olmasa da.

Burada Müslümanlar önde olmağa, Hıristiyanlara kendi kontrolleri altındaki köleler gibi davranmaya alışmışlardır ve bu nedenle, tüm nüfusun fark koyulmadan eşitlenmesi bile Müslümanlar için ahlaki bir yükü. Bu yükten bir an önce kurtulma arzusu, bariz maddi menfaatlerin bile önüne geçmişti.

Mart, Nisan ve Mayıs aylarında, birliklerimiz kışın zorluklarını atlatıp donanmaya fırsat bulamamışken, gündün güne yeni bir savaş beklenirken, yerel Müslümanlar arasında askerlerimize karşı duydukları derin nefretin küstahça ifadeleri ortaya çıktı; Erzurum şehrinde, nöbetçi evimize köşeden bir el ateş etme veya yoldan geçen bir sabaya taş atma şeklinde birkaç olay yaşandı. Tabii ki, bu tür maskaralıkları en katı cezalar izledi.

Yaza doğru birliklerimiz normal hallerine döner dönmeyiz Müslümanlar yatıştılar. Erzurum'un Türklere çok yakında döneceğinden bahsetmeye başlar başlamaz Müslümanlar yeniden başlarını kaldırdılar ve Hıristiyanlara

karşı yine daha kibirli olmaya başladılar. Geldiğimiz günden itibaren din adamlarının başı Erzurum müftüsü hasta olduğunu ve sürekli evinden dışarı çıkmadığını söyledi; neyse ki şansımızdan, kişisel nitelikleri nedeniyle halk arasında saygı görmüyor ve bu nedenle onun pasif muhalefeti bize zarar vermiyordu. Müslüman din adamlarının bir temsilcisinin yokluğu, sadece dini ihtiyaçlarında yetkililerimiz nezdinde yasal müracaatlarından mahrum olan Müslümanlara zarar verdi. Tüm bunlara rağmen, Müslüman dininin özgürlüğüne zerre kadar ve hiçbir şekilde müdahale etmedik, hiçbir âdetlerine el sürmedik; Kutsal günlerimizde havai fişeklerin atıldığı aynı kaleden, Müslümanların bayramlarını aynı silahlardan atışlarla ciddi bir şekilde kutlamalarına da izin verirdik. Ama yine de Erzurum Müslümanları arasında birkaç yüz aile, Hıristiyan yetkililer buradayken Anadolu'nun derinliklerine çekilmeyi gövde saydılar. Bunun sebebi kısmen hayat pahalılığı ve esas olarak dini fanatizm idi.

Ermeniler, bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesinden hemen sonra, Müslüman boyunduruğundan kurtuluşlarından büyük bir heyecanla yararlanmak istiyordular. İçlerinden bazılarının yönetiminin terkiimine kabul edilmesi ve onların birliklerimizin saflarında onurlar içinde olan kabiletaşlarını gözleri ile görmeleri gerçeği, adeta, ruhlarını öyle bir noktaya getirdi ki, birçoğu, eylemlerinde sevincin yalnızca geçici olarak geldiğini unutuyordu. Yerel Ermenilerin önemli bir kısmı,

Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarının koşulları hakkında her türlü söylentiye rağmen, Türklerin bir daha Erzurum'a döneceğine inanmak istemiyordu. Ermeni zaptiyeleri, kendi denetimleri altına giren son hükümdarları Türklere karşı sert muameleden alıkoymak için az uğraşmadı. Bu bölgede kaldığımız süre Ermeniler için tam anlamıyla bir bayram zamanıydı; onların birliklerimize yönelik sempati ifadelerinde eksiklik yoktu. Bu, özellikle duyguları en canlı olan genç nesilde kendini gösteriyordu: Erzurum'un her köşesinde Rus askerlerini taklit etmek çocukların en sevdiği oyun haline geldi. Türklere daha gelişmiş bir halk olarak, birliklerimizle temas halindeyken Ermeniler, birliklerimizle temas sırasında Türklere kıyaslanamayacak kadar fazla maddi menfaat elde etmeyi başardılar. Özellikle de maddi menfaatleri Ruslara sempati duymanın diğer tüm nedenlerini bastıran bazı şehir tüccarları. Gücsüz Türklere, elbette, Ermenilerin zaferinden rahatsız olurdular ve gizlice, özellikle ayrılma zamanımız yaklaştıkça intikam tehdidinde bulunurdular. Bu durumda, Türk makamlarının bölgeye dönüşüyle ilgili bir söylentinin Ermeniler üzerinde panik etkisi yaratabileceği açıktır. Barışın kesinleşmesiyle Türkiye'de kalması gereken bölgelerde, Ermeniler arasında Rusya sınırları içinde iskân yönünde hareketlerin ortaya çıkacağını tahmin etmek kolaydı. Boş arazileri eksikliği ve diğer sebepler, bizi bu hareketi tüm vasıtalarla durdurmaya zorladı. Ancak Ermeni halkı bunu, onları Türklere kurban olarak bıraktığımız şekilde

algılamaları. Bu konuyla başa çıkmak zor bir işti. Halk arasında ayrılma ihtimalimiz hakkında bir söylenti yayılır yayılmaz, her taraftan Ermeni yığınları bana geliyor ve göç etmelerine izin vermemi istiyorlar. Bölgenin işgalinin en başından itibaren, halk kitlelerinin her zaman korkunç felaketleri beraberinde getiren düzensiz hareketini önlemek için önlemler almak gerekiyordu. Bu bağlamda, yerel piskoposlar, özellikle Gregoryen olan Aryutyun bana en büyük yardımı yaptı. Onların ve bazı Erzurum saygın Ermenilerinin çabaları sayesinde, Batum'un teslim edildiği haberi gelene kadar, kâh orada, kâh burada sürekli tekrarlanan iskân çılgınlıkları azaldı.

Rumlar Ermenilerden farklı davrandılar; bizimle ortak inançları onları tutkuya yöneltmedi. Bize düşmanlığın olmadığını gösterdiler, ancak Türklere gösterdiklerinden daha fazla sempati göstermediler. Erzurum'un Rus idaresi altında olduğu süre boyunca tek bir Rum bile tek bir Türk'ü kendine küstürmemişti ve tek bir Rum bile Rusların ona kızmasına ciddi ve haklı bir sebep oluşturmamıştı. Rumlar iskân konusundan bahsetmeye başarlarsa, önce şunu soruyorlardı: Hükümet onlara ne tür yardımlar yapacak?

Kürtler her zamanki gibi davranıyorlardı: hem Türk hem de Rus idaresine kayıtsız. Soygun yasağını duydukları idari kişilere düşman gözüyle bakıyorlardı. Bazı Kürt aşiret başçılar, bol ödüller alırken, Rus idaresinin çıkarları doğrultusunda enerjik ve yararlı hareket ediyorlardı.

04 - 13 KASIM

**ULUSLARARASI
RECEP TAYYİP ERDOĞAN
FUAR MERKEZİ**

**Kitap Tutkunları
MNG EXPO
2. KİTAP FUARINDA
BULUŞUYOR!**

İLETİŞİM: 0 (539) 935 87 52

**BU FUAR 5174 SAYILI KONUN GEREĞİNCE
TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB)
İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.**